O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

MIRZO ULUGBEK NOMIDAGI
O`ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

Tarix fakulteti
Manbashunoslik va arxivshunoslik" kafedrasi

Jaynarov Obidjon Hamid O`gTi

Samarqand viloyatining Rossiya mustamlakachiligi davridagi ma'muriy-boshqaruv tizimi (arxiv hujjatlari asosida)

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

llmiy rahbar:
t.f.n..dots. Z.A.Saidboboyev

Toshkent-2014

MUNDARIJA

Kirish ....

I-Bob SAMARQAND VILOYATINING ROSSIYA IMPERIYASI TOMONIDAN EGALLANISHIGA OID ARXIV HUJJATLARI

1.1. Harbiy harakatlaming arxiv hujjatlarida yoritilishi.... 8

1.2. Samarqand viloyati boshqaruvida huquqiy asoslaming yuzaga kehshi............. 19

H-Bob. SAMARQAND VILOYATI BOSHQARUVIGA DOIR HUJJATLARI

11. L Viioyatning markaziy boshqaravi 26

11.2. Quyi vamahalliy boshqamvga doir hujjatlar 32

11.3. Boshqarav tizimining Samarqand ijtimoiy-iqtisody va ma'daniy hayotiga ta'siri 41

Xulosa 51

Foydalanilgan manba adabiyotlar rO`yxati 53

Ilova

Kirish

Mavzuning dolzarbligi.O`zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan sO`ng O`zbek xalqining O`z ma'daniyati, urf-odat va an'analari, diniy e'tiqodi, ma'naviy qadriyatlarini tiklash imkoniyati paydo bO`ldi. Mustamlaka va sovet davrida soxtalashtirilgan tarix sahifalarini xolisona va haqqoniy ravishda O`rganishga zamin yaratildi. Bu davrda O`zbekiston tarixi fani bO`yicha ohb borilayotgan ilmiy tadqiqotlaming rivojlanishida O`zbekiston Prizdenti I. A, Karimovning 1998-yil 26-iyunda respublikaning bir guruh tarixchi olimlari va ziyohlari bilan uchrashuvidagi nutqida ham 1998-yil 27-iyulda qabul qilingan *O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O`zR FA Tarix instituti* faoliyatini takomillashtirish tO`grisida"gi Qarori muhim O`rin tutadi. Ushbu Qaror tarixiy tadqiqotlarda tub burilish yasadi. Unda tarixiy tadqiqotlar birinchi navbatda "O`zbek xalqi va uning davlatchilik tarixini haqqoniy O`rganishdan iborat bO`lishi" kerakligi kO`rsatib berildi\

XIX asr oxiri XX asr boshlarida Rossiya imperiyasining Samarqand viloyatidagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'daniy sohalarda olib borgan siyosati,^ uning mohiyati va oqibatlari kabi masalalar qatorida ma'muriy-hududiy boshqaruv sohasi ham sovet davrida e'lon qilingan tarixiy adabiyot va tadqiqotlarda O`zining tO`liq ifodasi hamda xolis bahositii topmadi. Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi davrida Samarqand viloyatidagi ma'muriy-hududiy boshqaruv bugungi kungacha tayyorlangan tadqiqotlarda tO`liq O`rganilmagan. Shu bois, mazkur mavzuni tadqiq qilish bugungi kunda O`zbekiston ma'muriy-hududiy boshqaruv tizimini takomillashtirishda, miing ildizlari, an'analarini izchil, teran idrok etishda muhim hisoblanadi.

Mavzuning O`rganilganlik darajasi. Samarqand viloyatining mustamlaka dawidagi ma'muriy-boshqarav tizimiga doir bir qator ilmiy tadqiqot ishlari yaratilgan. Ulami uch gumhga ajratib tahlil etish maqsadga muvofiqdir.

' O`zbekiston respublikasi Fanlar Akademiyasi Tarix instituti faoliyatini takomillashtirish tO`grisida O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkaniasiniiig qarori // Xalq sO`zi 1998-yil 28-iyul.

Birinchi guruhga mustamlaka davrida chop etilgan adabiyotlar, rasmiy nashrlar va maqolalar kiradi. Xususan, 1914-yil Sankt- Peterburgda nashr qilingan "Osiyo Rossiyasi"^ nomli uch jildlik kitobda O`rta Osiyoning bosib olinishi, viloyatdagi boshqaruv tizimi haqida ma'lumotlar O`rin olgan. Shuningdek ushbu davrda yaratilgan "063op CaMapapKaHjiCKHH o6jiacTH" tO`plamida^ ham viloyat boshqamvi, iqtisodiy va ma'daniy hayotiga doir ma'lumotlar O`rin olgan. "CnpaBOHHnaa **KHHmca** CaMapKaHHCKOH **oSjiacxH"** kitobi"^ ham mavzuni yoritishda qimmatli ma'lumotlar beradi. Shuningdek, ushbu davrda e'lon qilingan boshqa ilmiy asarlarda" ham mavzuga doir qisqacha ma'lumotlar aks etgan.

Sovet davrida yaratilgan tadqiqotlarda esa kO`proq Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosatining iqtisodiy jihatlariga urgu beriladi. Lekin olib borilgan tadqiqotlarda mavzuga doir ayrim ma'lumotlar berilgan. XX asming 20- yillarida e'lon qilingan adabiyotlaming kO`pchiligi kommunistik mafkuraning kuchli ta'sir qilmaganligi bilan ajralib turadi^. Misol uchun P. G. Galuzo imperiyaning Turkistondagi ma'muriy-boshqamv tizimining amaliyot sohasidagi siyosatining asosiy yO`nalishlarini yoritishga urinadi. Keyingi davrlarda yaratilgan tadqiqotlar esa tO`liq hukmron mafkura ta'sirida yoritilgan^.

Uchinchi guruhga O`zbekiston mustaqilligi davrida yaratilgan ilmiy tadqiqotlar kiradi. Bu davrda Vatanimiz tarixini xolisona va adolatli O`rganishga keng imkoniyatlar yaratildi. Mustabid tuzum davridagi bir yoqlamalikka barham berildi. Bu davrda O`zbekiston tarixiga yangicha yondashuv asosida yaratilgan ilmiy ishlar maydonga keldi. Mustaqillik yillarida H. Z. Ziyoyev, D. A. Alimova, Yu. F. Buryakov, Sh. M. Rahmatullayev, D. Ziyoyeva, □. A. Ahmadjonov, N. A.

A3naTx:KaK PoccnH. BxpexTOMax. -Cn6. ,1914. ^ 0530p
CajviapapKaHflCKHH o5jiacTH aa 1880- 1916 rr. - CaMapKaHA. 1916.
CnpaBOHHHaa KHHacKa CaMapKaHflCKofi oSjiacTH. - Bbin. V. CaMapKaHji. 1897. ^ rpHropfaeB **B. B.** PyccKaH nojiHTHKa **в** OTHOuieHHH CpeaHCH **A3нм.** - Cn6. , 1890; A6a3a K. K. 3a6oeBaHHe TypKecraHa. - Cn6. 1902; Kaytj^Man **A. A.** K Bonpoc pyccKOH KOJiOHHsauHH TypKecxaHCKoro Kpaa. - CIIo. , 1903; HasHBKHH **B. H.** TyseMun paHbiue **н** Tenept. - **T.**, 1913; **Boінннннн B. H**. OqepKH **новоіх**) TypKecxaHa. **Свст** H TCHH KOJTommtiKH, -Cn6, ,1914 vaboshqalar,
Ca4)apoB r. H. KojiOHiiajibHaH peBOJiiomiH onbrr TypKecraHa. - M: rociiaaaT, 1921; BapTOJibfl **B.** B. HcTOpiM KyjibTvpHOH **5кнЗнн** TypKecTaHa. - JI., 1927; rajiyso H. T. TypKecraH- **колюннн**, -M. , 1929 vaboshqalar. ^ AjieKcepoB lO. H. "CaMapKaHji CTpaHHUbi HCTopim" - T. , 1967; CaMapKaH^ TapiixH. - T. 2. - T. , 1971; CaHflKyjiOB T. C. CaiviapKaHfl **во** BTOpoH nojiOBHHe XIX Haiajie XX BeKOB. - CaMapKaHfl, 1970; ASpaMOB M. M. **COMIAJIHO-EKOHOMHHECKAJJ H KYJIBIYPHAA JKIISHB CAMAPKAHAA** XVT-nepBOii nojiOBHHe XX **B. ABTOPE^^EPAT AHCC. FLOKTOPA, HCT. HAYK,** -T, 1989;

Abdurahimova, F. Isxakov, N. U. Musayev, Sh. S. afforov, A. E. Kurahmedov, o

N. Mahkamova, N. A. Abdurahimova, X. Sh. Avazov, Sh. X. Vohidovlaming tadqiqotlari hamda haimnualliflikda yaratilgan " O`zbekistonning yangi tarixi" (1-qism)^, "Tarix shohidligi va saboqlari"'° kabi asarlar XIX asr oxirlari va XX asr boshlarida Samarqand viloyatining ma'muriy-hududiy boshqamvi, ijtimoiy- iqtisodiy va siyosiy tarixini yoritishda qimmatli manbalar hisoblanadi.

Mavzuning manbaviy asoslari. Bitimv-malakaviy ishi asosan arxiv hujjatlari va yozma manbalar asosida tayyorlandi. Manbalaming birinchi gumhi arxiv hujjatlaridan iborat bO`lib, ularda mavzuga oid juda kO`p faktik ma'lumotlar uchraydi. Chunonchi, O`zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivida saqlanayotgan Turkiston general-gubematori kanselariyasi (O. H-1), Zarafshon okmgi boshligi (<I>. H-5), Samarqand viloyat boshqarmasi (O. H-18), Samarqand uyezdi boshligi (O. H-20), KattaqO`rgon uyezdi boshligi (O. H-22) va boshqa fond hujjatlarida viloyatga tegishli kO`plab qimmatli ma'lumotlar jamlangan. Fondlarda viloyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining turli sohalari, ma'muriy-hududiy tuzilishi, mahalliy boshqamv tartiblari, yerlik aholining mustamlaka hukumatga nisbatdan munosabatini O`zida aks ettirgan hujjatlar tO`plangan. Shuningdek mahalliy boshqaruvning mustamlakachi hukumatga tO`liq bO`ysundirilishi hamda imperiya manfaatlariga xizmat qildirilishi masalalariga oid kO`plab ma'lumotlar bor. Bundan tashqari ushbu fondlarda mahalliy boshqamvga oid imperiya markaziy organlari tomonidan kelgan va ularga yuborilgan hujjatlar ham mavjud.

SHeeB X XypKHCTOHXtaPoccHH Ta>K0By3H sa xyKMpoHjinrHra KapuiH Kypam. -T: Sharq,1998; AjiHMOBa A HcTopHa KSK HCTOpHH, HCTopHH KaK HayKa. -T. 2. -T:y36eKHCTaH, 2009; AjiHMOBa fl. A, BypaKOB K). PaxMaTyji.iiaeB III. M. CaMapKanfl TapiixH. -T: APT-<I)JIEX, 2009; AxMaEpKOHOB F. A. PoccHH HMnepHHCH MapKasHH OcHeaa. -T. , 2003;Abdurahimova N, Ergashev F. Turkistonda Chor mustamlaka tizimi. -T: Akademiya, 2002; HcxaKOB <I>. HauHOHajiHaji nojiHTnica uapiiSMaB TypKecxaHa, (1867-1917) - T;#aH, 1997; Mycaes H. Y. TypKHcroHaa KanHxajiHCTHK Hiujiao HHKapHin MyHocaoaxjiapHHHr naHflO oyjiHinH. (XIX acp oxHpH XX acp OOUIH) - T. , 1995; Fa4)4>opoB III. C. MycraMJiaKa flaBpiifla CaMapKaHjwa SoinKapyB THSHMH Ba caHoaT Huijia6 TOKapmuHHHr uiaKjijiaHHuiH. - C,, 2011; KypaxMeaoB A. 3. XIX acp HKKHnqH apMH XX acp 5ouijiapHjia CaMapKaHflHHHr HKTCOAHH Ba MaflaHHH xaerH. - T: Oan, 2009; A5flypaxHM0Ba H. A. KoJiOHiiajrbHa^ CHcreMa B TypKecraHe (BTopaH noJiOBHHa XIX naHajio XX B. B.) AsTope^^epaT AHCC. SOKT. HCT. HayK. - T. , 1999; AjBasoBa X. IH. PasBHTHe 5aHKOB H (|)HpM B TypKecraHe BO BTopofi nojiOBHHe XIX HaHaiie XX seKOB. ABTOPE4)epaT *mcc.* flOKT. HCT. nayK. - T. , 1997; BOXHJIOB III. I^eHTpantHaaASHH HPOCCHS B XVllI - HanaJie XX BB,, - T:O`z DAVMATUOTLITTMCHI, 2009. va boshqalar.

' YAOEKHCTOHHHHR SHrH TapnxH BHPHHHH KHTOO. TypKHcroH HOP POCCHSCH MYCTAMJIAKAHHJIHRN JIABPHFLA. - T: mapK, 2000.

Tapnx moxHjxjiHrH Ba caSoKJiapH. Macbvji Myxappnp: 3 A. AjiHMoaa. - T: IIIapK, 2001.

Fondlarda viloyatdan yigiladigan soliq turlari va ulaming miqdori haqida ham ma'lumotlar bor.

Manbalaming ikkinchi gumhi O`z davxida e'lon qilingan turli hujjatlar (Turkiston O`lkasini boshqarish tO`grisidagi "Nizom" loyihalar^^ Turkiston O`lkasida O`tkazilgan taftish hisobotlari^^, va boshqalar) dan iborat bO`lib, ularda boshqarav tizimi haqida muhim ma'lumotlar mavjud. Xususan, K. K. Palen 1908-1909-yillarda Turkiston O`lkasida bO`lib, O`lkadagi ma'muriy-boshqarav tizim va boshqa sohalami taftish qilib chiqqan. Taftish davomida ma'muriy- boshqamv organlari, O`lka boshqaruvidagi general-gubematorlik, viloyat uyezd, shahar, qishloq boshqamvlari va boshqa shu kabi masalalarga yetarlicha e'tibor berilgan.

Mavzuning maqsad va vazifalari. Arxiv hujjatlari va manbalardan foydalangan holda viloyatning ma'muriy-hududiy bO`linishi, boshqamvi, boshqamvning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'daniy hayotiga ta'sirini O`rganish maqsad qilib olindi. Ishning vazifasi quydagilardan iborat:

- Samarqand viloyatining ruslar tomonidan bosib olinishi masalasini ochib berish;
- Viloyat boshqamvida huquqiy asoslaming yaratilishini kO`rsatib berish;
- Markaziy, quyi va mahalliy boshqamvning bajargan fiinksiyalarini, ulaming vakolatlarini arxiv hujjatlari orqali yoritib berish;
- Viloyatda O`matilgan boshqamv tiziniining ijtimoiy-iqtisodiy va ma'daniy hayotiga ta'sirini aniqlash.

Mavzuning davriy chegarasi.O`rganilayotgan mavzu XIX asming ikkinchi yarmida O`rta Osiyoning Rossiya imperiysi tomonidan bosib olingan hududlarida

" BpcMeHHoe nojio^KeHne 06 ynpaBjieHHe XypKecraHCKOH o5jiacTH. 11 **HIOJIH** 1865. - CIIS. , 1867; IIpoeKT BpeMCHHoro nojiO/KeHHH 06 ynpaBJieHHH TypKecxaHCKHM KpaeM. — CIIS. , 1874; riojioHteHHH o5 ynpaBJiCHHH TypKecraHCKoro Kpaa. {12 **HKJJIH** 1886 r.). - CII6. , 1888; IIojioaceHHH 06 ynpaBjieHiiH TypK^^raHCKoro Kpaa c vKasaHHHMH, pasbRCHeHHsiMH CcHaTa, HHcrpyKUHHMn, — T. , 1903; nojio>KeHHa 06 ynpaBjieHHH TypKecraHCKoro Kpan c pasbacHeHnaMH IIpaBHTejibCTByiomero CeHaTa, - T,, 1916 va boshqalar,

OrHer o **COCTOHHHH** Tj^pKecraHCKoro Kpaa, cocraBjieHHbiH cenaTpOM **TAHHMM** coBerHHKOM F**HPCOM,** KOMaHanpoBaHHHM *am* peBHsmi Kpaa no BHcoHaiinieMy noBejieHHio. B flByx nacTHx. - Cn5., 1888; OrHer no peBir3HH TypKecTaHCKoro Kpaa npOH3BeaeHHHH no BHCOTaHuie,My noBejieHnio ceHaTpOM rpa^JOM K. K. IlajieHOM: yesaHoe ynpaB-weHiie. - CII6. , 1910; CejibCKoe ynpasjieHHe: pyccKoe ii TyaeMHoe. CII5. , 1910; OdnacTHoe ynpaBjieHHe. -CII6., 1910 vaboshqalar.

mustamlakachilikka asoslangan boshqamv tizimi taitiblarining O`matihshidan to 1917-yilgacha bO`lgan davmi O`z ichiga oladi.

Mavzuning ilmiy yangiligi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi awalo unda XIX asr oxiridan 1917-yilga qadar Turkiston O`lkasidagi ma'muriy-hududiy boshqamv tizim shu kunga qadar tO`liq iste'molga kiritilmagan arxiv hujjatlari asosida ilk bor Samarqand viloyati boshqamv tizimi (viloyat, uyezd, shahar, qishloq va ovul boshqamvi) misolida yoritilganligi bilan belgilanadi.

Bitiruv-malakaviy ishining tarkibiy tuzilishi. Bitimv-malakaviy ishi kirish, ikkita bob, foydalanilgan adabiyotlar rO`yxati hamda ilovalardan iborat.

I bob. SAMARQAND VILOYATINING ROSSIYA IMPERIYASI TOMONIDAN EGALLANISHIGA OID ARXIV HUJJATLARI

1.1. Harbiy harakatlarning arxiv hujjatlarida yoritilishi

1868-yilnmg 18-aprelida K.P. Kauftnan Toshkentdan Jizzax tomonga yoTga chiqdi. Rus manbalariga kO`ra, ayrim toshkentlik din peshvolari mustaqillik uchun kurashda jonbozlik kO`rsatayotgan Buxoro ulamolari bilan hamnafas emasliklarini izhor etich unchun "Rus askarlariga yangi galaba va shon-shuhrat tilab" fotiha berganlar'^

K. P. Kaufman O`zining bosqinchilik urushini oqlash uchun Turkiston harbiy okmgi qO`shinlariga quyidagi mazmunda murojaatnoma yoTladi:

"Keying vaqtlarda Samarqandda Rossiyaga qarshi Buxoro qO`shin tO`playotganligi haqida aniq maTumotlar olinmoqda. Samarqandda mslarga qarshi urushni targib qilayotgan va gO`yoki din uchun kurashayotgan mutaassiblar yogilib kehb, Sirdaryo viloyatining O`troq ahohsini galayonga da'vat etmoqdalar. Men yarim yil mobaynida muzokaralar vositasida tinchlikka erishish uchun bor kuchimni sarfladim. Buxoroliklaming sulh shartnomasini uzil-kesil qabul qilishni atayin chO`zishga qaratilgan nayranglaritii sezmaslikka intilib, Rossiya bilan Buxoro O`rtasida tinchlik sulhini tuzish zamrligiga amimi ishontirishga kO`p urindim. Men amir bir necha bor ms qO`shinlari bilan tO`qnashishdan O`ziga saboq oladi, deb O`ylagan edim. Ammo amir qurol kuchi bilan O`zining O`rta Osiyodagi mavqeyini tiklashga harakat qilmoqda. Agar Buxoro qO`shinlarining tO`planishi Rossiyaga qarshi qaratilgan bO`lsada bizning chegaralarimizda qurol kuchisiz tinchlikni ta'minlashning iloji bO`lmasa, u vaqtda qO`lda qilich bilan tinchlikka erishish zamriyati tugiladi"^"^.

Shu tariqa, Kaufinan O`zining harbiy >airishini "tinchlik bayrogi" bilan niqoblashga uringan.

ВNTВА руссКНх с DyxapiiaMH в 1868 r. - С . 8.
ОНерКН BoeHHbixfleHCTBHH 1868 r. в 3epa4)uiaHCKOH jjojiHHe. — С. 189.

1868-yil 19-aprelda Kaufman askarlari bilan Sirdaryoning chap qirgogiga kechib O`tadi. Shu yerda uning huzuriga oldingi sahifalarda tilga olingan afgonistonlik Iskandarbek O`z navkarlari bilan kelib Rus davlatiga xizmat qilishga tayyorligini bildiradi. Kaufman xoinlik yO`liga O`tgan Iskandarbekni mamnuniyat bilan kutib olib, unga askarlariga maosh belgilaydi. Xuddi shu vaqtda mhoniylar tashabbusi va harakati bilan Samarqandda turli joylardan kelgan kO`ngillilar yigilgan edi'^.

K.P.Kaufman yana munofiqlik tO`nini kiyib, Samarqand shahri aholisiga "Murojaataoma"(1868-yil 22-aprel) yuboradi. Unda, jumladan, shundan sO`zlar bor edi:

"Samarqand shahrining fuqarolari! Mana, men 6 oydan beri hukmdorimning mxsatiga binoan, sizlarga tinchlik va osoyishtalik baxsh etish uchun gamxO`rlik qilmoqdaman. Oq podshoh umshishni istamaydi. Lekin amir mening yaxshi niyatlarimni tushunmaydi yoki tushunishni xoxlamaydi. U foydali tinchlik shartnomasini tuzish O`miga, qO`shini va xalqini Rossiya bilan urishishga tayyorlamoqda. Men umsh orqasida xalqning qoni tO`kilishiga yO`l qO`ymaslik uchun barcha choralami kO`raman. Men ziyoni tegmayotgan xalqqa emas, amirga qarshi borayotirman, Chunki oq podshoh odamlariga yomonlik emas, yaxshilik istaydi. Agar sizlar tavsiya etilgan bitimning qabul qilinishiga meni ishontirsangiz, qon tO`kilmaydi va qO`shin qaytarib olib ketiladi. Oq podshohning maqsadi - tinchlikni saqlash va umsh qilmaslikdan iborat. Fursatni qO`ldan boy bermang"^^.

Qarang-a, ms generali tasawuricha, Samarqand ahli gO`yoki bosqinchi hiylasiga uchadigan, ozodlik va iymon nimaligini tushunib yetmaydiganlardir. Aslini olganda, dushmanga qarshi kurashga otlangan xuddi sh xalqning O`zi edi- ku!

24-26-aprel kunlari K. P. Kaufman huzuriga bir guruh Samarqand beklari nomidan elchilar kelib, tez kunda "tinchlik sulhfning tasdiqlanishi va urashni bosMamaslikni sO`raydilar. Ammo 25 rota, 700 nafar kazak, 16 tO`p, umuman.

" Aoaaa **K.** SaSoeBaHne TypKecraHa. **- Cno.**, 1902.
-C. 43. ^®O`shaasar. -B.46.

3500 kishilik qO`shin jangga shaylab quygan K. P. Kaufman yurishni davom ettiraverdi'^.

Tez orada rus qO`sinlari Samarqand bilan Jizzax O`rtasidagi YangiqO`rgonga yetib boradilar. Shu munosabati bilan Samarqand begi BoboxO`ja amirga xat yozib ^oiboradi: "Taqsir, men olgan maTumotlarga kura, ms askarlari Yangiqurgonda turishibdi. Yaqin kunlarda Samarqandga >airishsa kerak. Bunga qarshi qanday chora kO`rishni buyurasiz? Sizning kO`rsatmanggizga binoan O`gTingiz boshchiligidagi qO`shin ChO`ponota tepahgiga O`mashtirildi. Aholining bir qismi qurollantirihb, askarlarga qO`shib qO`yildi. Fuqorolarigiz sizning keiishingizni erta tongda quyosh chiqishini poylagandek kutmoqdalar. Sizning tashrif buyurishingiz j^orath qO`shiningizni mhlantirishi mumkin"^^.

Amir bunday tayyorgarhk kO`rilganidan mamnun boTsa-da, lekin Samarqandga borishni lozim kO`rmay, u yerga Mirza ShamsuddinxO`jani yuboradi'^.

Ruslarga qarshi qO`shin faqat Samarqand shahriga emas, balki Chelakda (200 piyoda askar), Jonbuloqda va Jumabozorda (1000 askar), Nurotada (Sodiq Kenesari O`gTi boshchiligida 2000 qozoq kO`ngillilari) ham joylashgan edi. Samarqand shahrining ichida esa mullalar masjidlar, bozorlar va maydonlarda yigilishib, xalqni bosqinchilarga qarshi kurashga chaqirardilar. Biroq, Samarqand begi bu harakat mensiz hal etilyapti, deb Tillakori madrasasidagi yiginga qarshi sarbozlami jO`natgan. Pirovardida, tO`qnashuv yuz berib, har ikki tomondan odamiar halok boTgan. Bunda, ayniqsa, mullalar qattiq jabrlangan. Shunga qaramay xalq dushmanga qarshi jangga tayyor turish va ChO`ponotada kuch tO`plash haqida qaror qabul qilgan.

Kauftnan Samarqand tomon borayotganda Mirza ShamsuddinxO`ja elchi sifatida kelib, "tinchlik sulhi"ni tuzish uchun 1 kundan keyin yangi elchi yuboriiishi, Kaufiiiaiming orqaga, YangiqO`rgonga qaytishi lozimligi haqidagi amiming sO`rovini topshiradi. Kaufinan esa xatni ham, amiming sovgasini ham

'^O'zRIvlD.4 715-jamgarma, 1-rO`yxat, 37-ish, 14-varaq.
IVfirza Salimbek. Tarixi SaJimiy. - Ma'sul muharrir A. S. Sagdullayev. -T, Akademiya, 2009. 58-b.
^"O zRMDA 715-jamg'anna. l-ro'>Tcat, 36-isli, 300-varaq,

olmay, tinchlik sulhi shartlari amir tomonidan amalga oshirilmaguncha harbiy ^oirishini davom ettiraverishini bildiradi. Rus qO`shinlari ToshkO`prik va OqqO`rgon qishloqlari orqah Miyonqol vodiysiga yetib keladilar. Elchi Mirza SliamsuddinxO`ja hech narsaga erishoimay qaytgach, amir nomidan Sadr Najmiddinxoja elchi sifatida kehb, Kaufinanga "tinchhk sulhfni topshiradi. Ammo bu bitim amiming O`zi tomonindan tuzulganligi uchun Kaufinanuni inkor etadi. Zero, asiida Kaufman uchun gap ilgaridegidek sulh tuzishda emas edi. Shuning uchun ham u 1868-yil aprel oyining oxirida Zarafshon daryosining atrofiga borib joylashadi. Bu yerlarda ms soldatlari bilan vatan himoyachilari O`rtasida jang boshlanib, vatan himoyachilaridaryoning chap qirgogiga chekinishga majbur bO`ladilar [20].

Buxoro askarlari va xalq kO`ngillilari asosan ChO`ponota tepaligida 40 tO`p bilan mudofaada turgan edi. 1-may kuni general Golovachev boshchiligida ChO`ponota tepaligiga hujum boshlanib, ikki tomondan tO`p-u miltiqlar ishga tushdi.

Kaufmanning shaxsan imperatorga jO`natgan axborotiga kO`ra, keyingi voqealar quyidagicha sodir bO`lgan. U dastavval polkovnik Petrashcheviskiyga shaharga boradigan yemi O`rganishni topshirgan. Polkovnik 200 soldat bilan yO`lga chiqqanda O`qqa tutilgan. Shu vaqtda shaharda NajmiddinxO`ja boshliq elchilar kelib, amir tomonidan imzolangan tinchlik sulhini olib kelganliklari va urushga kirishmaslik kerakligini Kaufmanga aytadilar. Kaufman esa, ChO`ponota tepaligidagi kO`p sonli himoyachilaming olib ketilishi sharti bilan sulhga rozi bO`Iishini elchiga bildiradi. Aks holda, umsh boshlaymiz, deydi. Elchi buni maTum qilish uchun shaharga 1 kishini jO`natadi. Shu paytda vatan himoyachilari O`ng va chap tomondan dushmanni O`rab olish harakatiga tushadilar. Ularga qarshi pod-polkovnik Shtamdman rahbarligida 400 otliq askar 4 tO`p bilan yuboriladi. Oqibatda dushman ustun kelib, himoyachilar chekinishga majbur bO`ladilar. Shu orada shaliardan javob olimnaganidan keyin dushman kuchlari ChO`ponotani 3 tomondan O`rab olish harakatiga tushadilar. Tegishli joylarga tO`plami

"'AoaaaK. 3a6oeBaHHe TjpKecraHa. - CI16., 1902. -C. 46.

joylashtirib, ulardan tashqari othq askarlar ham shay qihnib qO`yilgan. QO`shinga shaxsan general Golovachev boshchilik qilgan.

ChO`ponota tepaligida mudofaada turgan vatan himoyachilarining soni ayrim maTumotlarga qaraganda 12 000 piyoda askar, 3000 otliq, 1500 tO`pchidan iborat boTib, jami 10000 kishi Vatan himoyasi uchun otlangandi. Ulaming yarmidan kO`pini kO`ngillilar tashkil etgan. Piyoda askarlaming bir qismi tepalikning tagida, qolgan kO`roq qismi esa tepalik ustida joylashtirilgan. Piyoda askarlaming orasi va orqa tomonini esa otliq sarbozlar egallagan. Tepalikning O`rta qismiga 20, boshqa joylariga yana 20 tO`p qO`yilgan edi.

Garchand ChO`ponotada kO`p sonli buxorolik askarlar va xalq kO`ngillilari jangga tayyor turgan boTsa ham, lekin lashkarboshilaming nodonligi va jasoratsizligi tufayli dushman ustun keldi. Ayniqsa, ms askarlariga Zarafshon daryosidan hech qarshiliksiz O`tishlariga imkon berilishi kata ziyon keltirdi. Avaz Muhammad Attor XO`qandiyning yozishicha, vatan himoyachilari orasida "tinchlik sulhi tuzilarmish, degan gap tarqalgaii. Ehtimol, bu ishni bir gumh sotqinlar qilgan boTishlari mumkin.

"Kaufinan, — deb kO`rsatadi O`sha muallif, — bir necha muddat Jizzaxda turib, javzo oyining boshlarida Zarafshon daryosiga yaqinlashdi. Shu yerda amirdan elchi kelib, Kaufman tomonidan yangittan tartib va tanzim berib, amirga yuborilgan ahdnomani olib ketdi. Amir ahdnomani O`qib, qO`yilgan shartlarga moslab qabul qilib Kaufmanga jO`natgan edi. Kaufman elchiga aytdikim: "Bugun men yurish uchun endi otga minganman, kechqumn manzilimga yetsam, ahd shartnomalari borasida muzokara qilaman"^^ Kaufman yaqinlashib, Zarafshon bO`yida, Talisiyoh tepasida buxoroliklami kO`rdi. Kaufinan elchiga ajtdikim: "Senga 2 soat muhlat, shu yerda sulh haqida sen bilan gaplashamiz". Elchi chopar yuborib, bu shartni Buxoro amiriga maTum qildi, ular shu va'daga ishonib, mslar Zarafshon dar>'osidan kechib O`tayotgan paytda hech qarshilik kO`rsatmadilar. Kaufinan boshliq ms askarlari suvdan talofatsiz O`tib, muzokara va sulhni kutib turgan buxoroliklarga tO`satdan hujum qilib, ularga talofatlar yetkazdilar. Shundan

O`zRMDA7l5-jamg'amia, l-rO`^Tcat, 38-isli, 134-varaq.

keyin Kaufman sulh takhfmi aslo qabul qilmashgi haqida qafiy javob berib, elchini qaytardi. Firibga duch kelgan sodda elchi ma'yus bO`hb, Buxoroga
qajtdi"^^.

Demak, amir va uning masiahatchilarining kahabinhgi tufayli iashkar gaflatda qohb, dushmanga zarba beradigan qulay fursatdan foydalana olmay qolgan. Agar dushman suvdan kechayotganda unga qarshi hujumga O`tilganda galabaga erishishi mumkin edi. Shuni aytib O`tish lozimki, Kaufman axborotlarida Zarafshon daryosidan va ChO`ponota tepaligida qattiq janglar sodir bO`hnaganhgi qayd etilgan bO`lsa-da, ammo boshqa rus nianbalarida "askarlarlar miltiq va tO`p O`qlarining yomgiri ostida kO`kraklarigacha suvga botib, daryoni kechib O`tdilar"^^, deb yozilgan.

Ahmad Donishning bildirishicha, himoyachilaming tO`plari buzuqiigi tufayli yaxshi ishlamagan.

Shunga qaramay, ChO`ponotada "himoyachilar qattiq qarshilik kO`rsatdilar. KO`p janglami kO`rgan kishilar bunday mardonavor kurashni hech qachon uchratmaganhklarini aytganlar . Hujum qilinayotgan tepalikning oldi tarafi qizil kiyimh sarbozlaming murdalari bilan qoplangan edi"^"^.

1868-yi} 2-mayda sotqin kishilaming boshliqlari — qozikalon, kata oqsoqol va kata amin shahaming taslim bO`lganini bildirish uchun Kaufman huzuriga keldilar. Buni zur mamnuniyat bilan qabul qilgan K. P. Kaufman ms soldatlarini shahar darvozasida rus odatiga kO`ra tuz va non bilan kutib olishni buyurdi. Shundan keyin Kaufman boshchiligidagi ms qO`shini qozikalon, kata oqsoqol va kata amin kuzatuvida shaharga kirdi.

Shahar darvozasini asirlikdagi eronliklar ochib berganliklari va bu yerda bosqinchilarga qarshi jang bO`lib, kO`p kishilarshahid ketganligi haqida ma'lumot bor.

K.P. Kaufman galaba munosabati bilan Peterburgga axborot juboradi: "Siz imperator oliy hazratlarini O`rta Osiyoning qadimiy va mashhur shahri, O`zining

Mir^ Salimbek. Tarixi Salimiy. - Ma'sul muharrir A. S. Sagdullayev. -T. .Akademiya, 2009. 62-b.
^ O`sha nianba 63-b.
^■*O`zRKffiA715-jamg'amia. 1-rO`yxat, 38-isli. 137-varaq.

shon-shuhrati bilan gumrlanayotgan musulmonlaming markazi Samarqandning egallanishi bilan tabriklayman".

Bu yerdagi janglarda dushmanning 2 kishisi oTdirilgan va 38 kishi jarohatlangan edi.

O`sha 2-mayda Kaufman shahar ahohsiga bemalol savdo-sotiq bilan shugullanishi hamda "masjidlarda ms podshohining sha'niga xutba" O`qishni buyuradi.

3-mayda amir Muzaffar Samarqandning ms soldatlari tomonidan bosib olinganidan xabar topgach, qahm alami shu darajada avjiga chiqqanki, xabarchini darhol dorga osishga buyurgan. U: "Samarqand qO`ldan ketgandan kO`ra, xudo jonimni olsa yaxshiroq bO`lardi", deb hO`ngrab yiglab yuborgan^^.

Rus harbiy boshhqlari va soldatlari shahar binolariga joylashdilar. Rus rassomi V. ereshchaginning bu haqdagi ta'rifi quyidagicha: "Biz hammamiz, ya'ni Samarqandni zabt etuvchilar general Kaufman izidan borib, amir saroyiga joylashdik; nihoyatda baland va keng xonalardan iborat asosiy binoni general, saroy atrofidagi O`ylami biz — qarorgoh a'zolari egalladik; mening qadrdonim, general Golovachev chekiga esa amiming sobiq harami tushdiki, ilgarilari har qanday mard, jasur jangchining ham qadami bu yerga yetishi amri mahol edi,

tabiiyki, biz kelguncha qushchalar qafaslardan bO`shalib, uchib ketishga ulgurishgandi[26].

General Kaufman xonalari bilan bizning uylarimiz Temurlangning mashhur taxt zaliga tutashib ketgandi. Muhtasham saroy aylanasi hashamatli yO`lakdan iborat edi.

Turda chiroyli bO`rtma naqshlar bilan zeb berilgan katta oq marmar boTagi — ulugvor taxt — kO`ktoshning aynan O`zi turardi. Bu yerga — mana shu saroyga butun osiyo va Ovruponing kO`pgina joylaridan hukmdorlar hamda elchilar ta'zim bajo etgani tashrif buyurishar, tobelik va sadoqat ramzi sifatida qimmatbaho sovga-salomlar keltirishardi. Temurlang (sO`zma-sO`z — oq-soq Temur

- Nlirza Salimbek. Tarixi Salimiy. Ma'sul muharrir A. S. Sagdullayev. -T. Akademiya, 2009. 64-b.
" V. Vereshchagiti 1868-yilda Samarqaiid. Rassom xotiralari.

ma'nosida) bu taxtda viqor tO`kib O`tirib, kO`psonli vassallami qabul qilardi. Men kO`pincha general Kaufman bilan hozir zabt etgan joylaming tarixi, bu yerga kelishga ulgurgan sayyohlar, kitoblar va hakozolar haqida fikr almashgan holda zaida aylanib yurardim".

Rus soldatlarining bir qismi shahar qal'asiga joylashib, bu yerda 2 tO`p, 3747 yadro, 533 granata, 101 pud porox, 30763 dona O`q O`lja oldilar^^.

K.P.Kaufman 1868-yil 3-mayda shahar kattalari, din peshvolari va umuman, nufuzli kishilar ishtirokida qabul marosimi O`tkazdi. Bunda bir gumh sotqinlar shahaming oq podshoh panohiga olinganligi va gO`yo rus qO`shinining saxiyligi uchun P.K.Kaufmanga minnatdorchilik bildirishib, xalqni oq podshohga sodiq bO`lishga da'vat etishlarini va'da berishdi. Ular xalqning natural soliqlaridan, ayniqsa, harbiy xizmatdan ozod etilishini sO`raganlar.

K.P.Kaufman xoinlarga tO`nlar kiygizdi. Ba'zilari imperator nomidan kumush medallar bilan mukofotlandi. 1-medal shahaming umshsiz taslim bO`lishini izhor etgan bir gumh kishilaming rahbari qozikalonga berildi. Ammo qozilakon xalqmeni barmogi islomdan qaytgan kishi sifatida kO`rsatadi va ta'na qiladi, deb medalni olishdan bosh tortdi. Bunga javoban harbiy okmg qO`mondoni shunday debdi: "Yaxshi. Men medalni chakmoning ustiga taqmasligingga roziman. Lekin uni olib, buyuk oq podshoh tasvirini yuragingda saqlagin". Shundan keyin qozikalon medalni olib, uni kO`kragiga taqib yurishini aytgan. Medalga sazovor bO`lgan boshqa kishilar ham O`z minnatdorchiligini izhor qilib, hamma vaqt uni taqqn holda Kaufmanga kO`ringanlarqozikalon esa kichkina xaltachaga solingan va yuragining ustidagi nimchaga taqilgan medalni har gal qO`mondon bilan uchrashganda kO`rsatib yurgan. Rus manbalarida shahami O`z ixtiyori bilan ms soldatlariga topshirdi, degan sO`zlaming tagi puchdir. Buni kO`p O`tmay shaharda bosqinchilarga qarshi kO`tarilgan xalq qO`zgoloni ham yorqin isbotiaydi.

1868-yil 4-mayda Kaufman Samarqand shahri va atrof aholisi nomiga murojaatnoma yozadi: "Ulug rus podshohining panohida yashashni xoxlovchi

^^ BiciBa pyccKHx c 6yxapuaMH в I868r. ii repoftcKaH 060p0Ha в CaMapKEHae. 1873. -C. 148.

turli shahar va qishloqlar vakillarini qabul qihb, maTum qilamanki, barcha kishilar O`z uylarida va yerlarida yashab, mol-mulklaridan foydalanaversinlar, kata shaharlarda kerakhgicha muftiylar va a'zamlar qO`yiladi. Barcha kishilar tinch va bir-biriga dushmanlik etmasdan yashashlari uchun oqsoqollarga, qozilarga va a'zam hamda muftiylarga general-gubematoming imzosi chekilib, muhri bosilgan yozma buymqlar beriladi. Oq podshohning hukmi bilan shariat eskicha O`z kuchida qoladi. Har biringiz masjidlarda oq podshoh va uning oilasining sogligini sO`rab, duo qilinglar" .

Bu murojaat endilikda Samarqandda Rossiya hukmronligi O`matilganligi va mslar belgilagan tartib-qoidalar asosida yashashga da'vat etadi, albatta.

Shundan sO`ng Kaufman Samarqand atrofidagi yerlami egallashga kirishadi. 1868-yilnuig 6-mayida mayor Shtempel 6 piyoda rota, 200 nafar kazak va tO`plar bilan Chelakka harbiy yurish qilib, Buxoro harbiy istehkomini buzib tashlaydi.

1868-yil 11-mayida Kaufman Samarqand bosib olgani munosabati bilan Buxoro amiri Muzaffarga xat yO`llaydi: "Hazrati oliylari! Men Samarqandni qO`lga kiritganimdan keyin shahar va atrof joylarda tartib va tinchlik O`matishga kirishdim. Uzoq vaqtlardan buyon bundan mahmm etilgan O`lka endi rO`yobga chiqmoqda. Shu orada menga ChO`ponotada sizning qO`shiningiz bilan jang qilgan soldatlarimdan tashqari yana qO`shimcha harbiy qismlar keldilar. Shu bois bu yerda ishlarimni tugallab, olga yurishim mumkin edi. Ammo mening hukmdorimning xalqlarga tinchlik istashini nazarda tutib, sizga yana bir bor tinchlik taklif etaman. 6 oy muqaddam sizga tinchlik sulhini tasdiqlash uchun yubortirganman. Belgilangan muddat O`tib ketti. Sizning Samarqand atrofida harbiy tayyorgarlik kO`rayotganingizni eshitib, Peterburgga borishni keyinga qoldirib, Samarqand sari yurishga majbur bO`ldim. Shaharga kirish oldida mening huzurimga elchi NajmiddinxO`ja kelib, qandaydir bir shartnoma kO`rsatib, mening harbiy yurishimni tO`xtatmoqchi bO`ldi. Biroq bu shartnoma men tasdiqiagan va elchi Musobek mirohur orqali 2 nusxada yuborilgan bitimga O`xshamaydi. Eng muhimi, bizni Buxoro askarlari qurshab, O`qqa tutayotganda berildi. Men sizning

^ 0"zRMDA7l5-jamg'amia, l-TO'yxat. 42-ish. 445-varaq.

qO`shiningiz orqaga ohnishini talab qildim. Bu sO`rov inobatga ohnganda men Zarafshonning O`ng qirgogida tinchlik sulhini tuzish uchun kelardim. Ammo sizning askarlaringiz bizga qarab yana O`q otdilar, shuning uchun bunga javoban daryoni kechib O`tish haqida kO`rsatma berdim"^"^.

Shu satrlardan sO`ng Kaufman hozirgi vaziyat dastlabki "tichlik sulhi"ga a>TimO`zgartishlar kiritish zamriyatini tugdirganligini nialum qildi. Chunonchi, chegarani belgilashga doir O`zgarishlar kO`rsatib O`tilgan. O`zgarish kiritilgan "tinchlik sulhi" KattaqO`rgondan yuborilgan edi. Bu haqda sO`z O`z O`mida boradi.

Il-mayda po ikovnik Abramov boshchihgidagi 6 piyoda rota va 200 nafar kazakdan iborat harbiy qism Urgutga yO`l oldi. Abramov shahardan 4 chaqirim masofada Urgut begi bilan muzokara O`tkazib, hech bir natijaga kelolmadilar. Shundan sO`ng I2-mayda dushman shaharga yaqinlashgach, himoyachilar tomonidan O`qqa tutiladi. Ayniqsa, shahar devorining atrofida dushmanga qattiq qarshilik kO`rsatilgan. Devoming bir qismi buziigach, qoT jangi boshlanib ketdi. Nihoyat, 3 soatlik jangdan sO`ng himoyachilar magTubiyatga uchrab, Urgut ms soldatlari tomonidan bosib olidi. Bu jangda 6000 himoyachi qatnashib, 300 kishi halok bO`lgan, 600 kishi jarohatlangan. Rus soldatlaridan esa 1 kishi oTgan, 17 kishi yaralangan.

K.Kaufman qO`lga kiritilgan galabalar amir Muzaffar taslim bO`lishga majbur etadi, degan hayolda 1868-yil 11-mayda Samarqanddan unga quyidagi sulh shartnomasini yuboradi^®:

I. A'lohazrat Rusiya imperator janoblari hukumatiga mansub bO`lgan yerlarga avval raslar tomonidan ishgol qilingan Qashqar, Dovon, Nurota toglari shimolidan tashqari, oq podshoh tobeligiga iltimos qilgan Samarqand shahri O`z mukofotlari bilan Rossiyaga kiradi. Janub tomondan bu O`lka Shahrisabz toglari biian chegaralanib, Zarafshon vodiysi va Nurota toglari O`rtasidan O`tadi. Buxoro bilan bO`ladigan chegara esa, shu sulh bitimi amir tomonidan taklif etilgan shartlar

^'ASasaK. 3a6oeBaHHe TypKecraHa -Cn6. ,1902. -C. 51.
^®0'zRMDA 715-jamg'aima. 1-rO`yxat. 42-ish. 448-varaq.

bilan qabul qilinib, ular O`z muhrlarini bosib qaytarganidan sO`ng aniqlanadi. Shundan sO`ng chegara garb tomonidan Nurota toglarining eng baland joyidan va Buxoro hududida joylashgan Nurota qaPasidan O`tadi. Shu yerdan Qizilqum sahrosi O`rtasidan O`tib, BO`kantog orqah Yangidaryo quyilishiga O`tadi.

2. Hamma ms fuqorolari, qaysi dinda bO`hshiaridan qafiy nazar, Buxoro va uning boshqa joylariga borib, savdo qihsh huquqiga ega bO`ladilar, Buxoro amirining fuqorolari ham ilgaridek Rusiya imperiyasi bilan savdo qihslilariga ijozat beriladi.

3. Rusiya savdogarlari uchun Buxoro shaharlarida va ular xohJagan joylarda O`z muiklarini saqlash uchun karvonsaroylar qurihshiga ijozat beriladi. Rusiyada ham Buxoro savdo ahh uchun shunday huquqlar beriladi.

4. Savdo ishlari tO`gri borishi va qonuniy boj olinishini nazorat qihsh uchun ms savdogarlari xohishlariga qarab, Buxoro amirhgining har bir shahrida ulaming karvonboshilari bO`hshiga huquq beriladi.

5. Rusiya yerlaridan Buxoroga va yoki Rusiyaga shu yerdan boradigan tovarlardan Turkiston O`lkasida olinadigan miqdorda, har qanday holatda Buxoroning musulmon fuqorolari biian bir xil, ya'ni mohiing umumiy qiymatidan 2,5 foiz miqdorda boj olinadi".

KO`rinib turibtiki, Kaufman xonlikning muhim joylarini tortib ohb, uning O`z siyosiy va iqtisodiy tomondan salohiyatiga zarba berishni maqsad qihb qO`ygan. Amir garchand dildan sulh tuzishga moyil bO`lsa-da, xaiqning noroziligidan qO`rqib, uni qabul qilmay turdi.

Bir sO`z bilan aytganda Samarqand viloyati Rossiya imperiyasi tarkibiga kiritilgach, viioyatda tarixan begona umumimperiya msclia idora shaklidagi yangi boshqamv tizimi O`matildi.

1. 2. Samarqand viloyati boshqaruvida huquqiy asoslarning yuzaga kelishi

1868-yil 23-iyunda Buxoro amiri Turkiston general-gubematori fon Kaufinan bilan sulh tuzib, Rossiyaning vassaliga aylandi. Bu sulhga kO`ra, Buxoro amirligi O`z mustaqilligini yO`qotibgina qolmaj^, Samarqan^ KattaqO`rgon, Zarafshon daryosining yuqori qismidagi yerlardan ham ajraldi.

Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingan hududlarda ma'muriy-hududiy birlik, ya'm markazi Samarqand bO`lgan Zarafshon okmgi tuzildi, uning boshligi etib Aleksandr Konstantinovich Abramov tayinlandi^\

Turkiston general-gubematorligini boshqarish ilk dasturiy hujjatlaming ishlab chiqilishida harbiy vaziyat omili hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi. Ana shu omil Turkiston general-gubematorining 1868-yil 29-iyunda tasdiqlagan "Zarafshon okmgini boshqarishning vaqtinchalik qoidalari"da ham O`z aksini topdi^^. Hujjatning asosiy mazmuni K.P.Kaufinanning bevosita rahbarligida ishlab chiqildi, unda ma'muriy tizim "harbiy xalq boshqamvi" deb ataldi.

"Muvaqqat nizom"ning 1-paragrifiga muvofiq alohida Zarafshon okmgi rasmiy jihatdan Rossiya imperiyasi tarkibiga kirmas, lekin Turkiston O`lkasining boshligiga bevosita bO`ysunmas edi. Okmgning ikki bO`limi — Samarqand va KattaqO`rgon bO`limlari O`rtasida chegaralar Samarqand va KattaqO`rgon bekliklari O`rtasida mavjud chegaralar asosida belgilangan edi. "Nizom"ga kO`ra bu yerda imperiya ma'muriyatini tuzish bilan bir qatorda, "nufiizli malialliy kishilami ms hokimiyatiga bogliq qilib qO`yish" maqsadida oqsoqollar va amiriami qoldirib, boshqarishning ish tizimini qisman saqlab qolishni kO`zda tutar edi. Boshqarishning barcha organlari va vazifalari — ma'muriyat, politsiya, soliqlar va yiginlami undirib olish, aholining da'volarini kO`rib chiqish, sud ishlari general Golovachev O`miga tayinlangan okmg boshligi general Abramovni Lxtoyoriga berib qO`yilgan edi. Ushbu "Nizom" Samarqandni boshqarish

O`zR MDA, 5-jamg'arma, 1-rO`yxat, 1-ish, 1-varaq, O`zR MDA, 22-jamg'amia, 1-rO`yxat 3-isli, l-varaq.

organlarini tuzishni kO`zda tutmas edi. Shuning uchun Samarqand bO`hm boshhgiga bO`ysunar edi. Samarqand boTimi boshhgT huzurida maxsus xO`jalik va jamoat boshqarmasi tashhk etilgan boTib, bu boshqarma organlari 1867-yilgi "Nizom" loyihasiga asosan Toshkentda tuzilgan shahar mahkamasiga biro z O`xshab ketar edi. Shunga qaramay Samarqand alohida ma'muriy birlik sifatida ajralib chiqmagan, yuqorida eslab O`tilgan xO`jalik-ma'muriy boshqarma organlari Samarqand bO`limi boshligi yordamchilaridan birining rahbarligi ostida ish olib borar edi. 1887-yilda bu boshqarma organlari tugatilib, shahar hokimiyatining barcha vazifalari Samarqand uyezdining ixtiyoriga topshirildi.

Ushbu "Nizom"ning birinchi bO`limida viloyatning ma'muriy tuzilishi haqida tO`xtalib O`tiladi. Jumladan ushbu bO`limning 1-2-bandlariga kO`ra, 1869-yilda egallangan Buxoro amirligining bracha yerlarida Zarafshon okmgi tashlik etilib, uning chegaralari janubda Shahrisabz toglari, garbda esa Buxoro amirligiga qadar bO`lgan hududlami O`z ichiga oladi. KattaqO`rgon bO`limi esa shimolda Nurota togTari, sharqda esa Dushlan O`tin hamda Qashqar-Pomir chO`qqilari bilan chegaralangan. "Nizom"ning 3-bandida Zarafshon okmgining boshligi Turkiston general-gubematori tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod etiladi deyilgan^^. Shuningdek, Zarafshon okmgi boshligi O`ziga biriktirilgan hududda harbiy-xalq hamda harbiy boshqamvin yuritadi. Sirdaryo, Yettisuv viloyatlari harbiy gubematori burch va vazifalaridan foydalangan holda Zarafshon okmgi boshligi Turkiston general-gubematoriga bO`ysunadi, harbiy holatda ulaming barchasi jalb qilinadi.

Zarafshon okrugi boshligi harbiy xalq boshqaruv ishlarini amalga oshirish bO`yichahuzuridagi devonxona hamda amaldorlarga yuklatilgan vazifalarini bajarishni nazorat qilish uchun suyanadi. Ikkala devonxona tarkibi hamda vazifalari yuklatilgan amaldorlamingbsoni hamda ulaming moddiy ta;minoti shtatlar orqali belgilanadi. Zarafshon okmgining harbiy-xalq boshqamv amaldorlari okmg boshligi tavsiyasiga asosan Turkiston generar-gubematori tomnidan tayinlanadi. Zarafshon okmgi boshligi ayrim sabablarga kO`ra O`z

[33] O`zR MDA 22-jamg'anna, 1-ro'yxat, 3-isli, 3-varaq.

vazifasida bO`lmasligi yoki sogTigi tufayii xizmat vazifasini bajara olmagan hollarda uning vazifasini vaqtinchalik bO`hmlaming kata mudiri bajarib turgan. Bu qoida "Nizom"ning 8-bandida berilgan""^.

"Nizom"ning birinchi boTimi ya'ni okrag boshqaravi 9 banddan iborat bO`lib, quyidagi band bu bO`limga yakun yasaydi: "Zarafshon okragi boshhgining tashrif manzih Samarqanddagi bO`limlar boshligi tomonidan belgilanadi"^^.

Shu O`rinda ta'kidlash joizki "Nizom"ning birinchi bobi okragning ma'muriy tuzilishi haqida bO`lib, u uchta bO`limdan iborat. Biz yuqorida 1-bO`limni ya'ni okrag boshqaravi tO`grisidagi bandlami tashkil qildik. "Nizom"ning ikkinchi qismi okrag bO`linmalarining huquq va majburiyatlarini belgilab bergan. Unga kO`ra, Zarafshon okrugi olib boriladigan munosabatlardan kelib chiqqan holda ikki bO`limga ya'ni Samarqand va KattaqoTgon bO`linmalariga bO`linadi. Ulaming vazifalari okrag boshligi tomonnidan tasdiqlanadi. Ular orasidagi chegara sobiq Samarqand hamda KattaqO`rgon bekliklari chegalaridan kelib chiqib belgilanadi. Uyezd boshliqlari hamda Yettisuv va Sirdaryo viloyatlarining boshliqlari sO`zsiz Zarafshon okragi boshligiga bO`ysunganlar. "Nizom"ning 13-moddasiga kO`ra bO`linmalar boshliqlari boshqarav bO`linmasi tomonidan tasdiqlangan holdaishga taqsimlanadilar, ulaming tarkibi esa kapitanlar orqali amalga oshiriladi^^. Keying bandlar ushbu bandning mantiqiy davomidir: bO`linma boshliqlarining ish joyi Samarqand va KattaqO`r'gon togli hududlarida boshlanadi. BO`linmalaming kata yordamchilari hamda bO`linmaning boshqa xodimlari Samarqand va Yettisuv viloyati mahalliy bO`linmalar boshliqlari tomonidan nazorat amalga oshiriladi.

"Nizom"ning uchinchi bO`limi mahalliy boshqaravdagi vakillaming huquq va majburiyatlarini belgilab bergan. Unga kO`ra, Zarafshon okragi aholisi oqsoqollar kengashiga bO`linib, mahalliy boshqarav ular tomonidan nazorat qilingan. Okrag hududidagi oqsoqolliklaming soni Buxoro amirligi davridagidek edi. Buxoro amirligi hududlaridagi kabi bu yerlarda ham bir nehca oqsoqolliklami birlashtirish orqali xalq nazorati amalga oshirilardi, ulaming ustidan tO`la nazorat esa okrag

^ O`zRMDA, 22-jamgarma, 1-rO`yxat, 3-isli, 3-varaqning orqasi
O`zRMDA, 22-jamgarma, 1-rO`yxat, 3-ish, 3-varaqning orqasi
^ O`zR MDA, 22-3amgantia. l-rO`yxat, 3-isii- 5-varaqnins orqasi

bO`shligi tomonidan amalga oshirilgan. Oqsoqollar va aminlar boTinmalaming boshliqlari belgilangan tartibda xalq tomonidan saylanadi. "Nizom"ning 20- bandiga kO`ra oqsoqollar boTinma boshligT tomonidan saylanadi, hamda O`z vazifasidan ozod etiladi, aminlar esa okmg boshligT tomonidan lavozimga tayinlanadi va ozod etiladi^^.

Umuman olganda ushbu "Nizom" 93 banddan iborat boTib, unda Zarafshon okmgi harbiy gubematorining vakolatlari vazifalari belgilab berilgan. Shuningdek, "Nizom"da mahalliy boshqamv, sud boshqaruvi, sogTiqni saqlash masalalariga oid bandlar mavjud. Shu O`rinda ta'kidlash joizki, ushbu vaqtli "Nizom" to 1886-yilga qadar viloyatni boshqarish bO`yicha asosiy qonun vazifasini bajarib berdi va tO`la mustamlakachi hukumat manfaatlariga xizmat qildi.

1886-yilga qadar Turkiston O`lkasini boshqarish bO`yicha O`nga yaqin "Nizom"lar ishlab chiqildi. Biz tahhl qilayotgan ushbu qonun ancha keng qamrovli bO`lib, amalda 1917-yilgacha Turkiston O`lkasining Konstitutsiyasi sifatida O`zgartirish va tO`ldirishlar bilan harakatda bO`lgan^^. Mazkur hujjat O`zining tizimiga kO`ra, kirish qismi, tO`rt bO`lim va 331-moddadan iborat imperiya-mustamlakachilik huquqining sof manbai edi.

Uning kirish qismida O`lkaning ma'muriy-hududiy tuzilishi, su4 moliya nazorati, ta'lim hamda pochta-telegrafdan tashqari barcha masalalaming Rossiya harbiy boshqamvida ekanligi, shuningdek, Turkiston yerli aholisining huquqiy maqomi tO`grisidagi bandlardan iborat edi. Birinchi bO`lim ma'muriy qurilish deb nomlanib, uning birinchi bobi - markaziy ma'muriy mahkamalami tartibga soluvchi ma'yorlami O`z ichiga oladi. Ikkinchi bO`lim - sud qurilishi, uchinchi boTim - yer huquqiy munosabatlariga oid, tO`rtinchi bO`limda esa sohq va majburiyatlarga oid qoidalar belgilab qO`yilgan.

Ushbu nizomga kO`ra Zarafshon okmgi Samarqand viloyati deb O`zgartirildi va viloyat tuman (uyezd), uchastka (jabha), qishloq va shahar boshqamvi shakilida tashlik topdi.

"O`zR MDA,22-jamg'arnia, 1-ro'yxat, 3-ish, 5-varaqning orqasi MuqimovZ. O`zbekiston davlati va liuquq tarixi—T. Adoiat, 2003. - B. 270

T

Viloyat boshqaruvi harbiy gubemator va viloyat boshqarmasidan iborat boTdi. Samarqand viloyati boshqarmasi 3 bO`iimdan iborat bO`lgan^^. Viloyat harbiy gubematorining umumiy vakolatlari cheklanib, ulaming pohtsiya hokimiyati kuchaytirildi. Shuningdek, viloyat harbiy gubematori mahalliy xalq vakillariga lozim topganda 1 oygacha qamoq jazosi belgilash huquqi berilgan edi. Viloyat mustamlakachilik boshqaruvi bO`yicha viloyat boshqamialariga keng vakolatlar berildi. Tegishli vazirlikiaming maxsus kolonial organlari ham tashkil etildi.

Uyezd boshliqlarining huquq va majburiyatlariga ushbu "Nizom" deyarli O`zgartirish kiritmadi, faqat uyezd boshiiqiarining politsiya hokimiyat kuchaytirildi, mahaiiiy xalq vakillarini jazolashni lozim topganda ular:

- Uyezd boshhqlari 7 kungacha qamoq jazosi va 50 rablgacha jarima solish;
- Uyezd boshliqlari yordamchisi va uchastka pristavlari 3 kungacha qamoq va 5 rublgacha jarima solish kabilami shaxsan O`zlari tayinlaslii mumkin boTgan.

OTkada ma'muriy pohtsiya boshqaravi 1886-yilgi "Nizom" bilan joriy qilindi va Rossiya harbiy vazirligi tasarrafida qoldirildi"^®.

1886-yilgi "Nizom"ga kO`ra oqsoqolliklar volostlarga birlashtirildi. ^ Qishloqlarda yashovchi aholining boshqaravini tartibga solish iichun 1887-}il 17-sentabrda mustamlakachi qonunchilik akti "Turkiston O`lkasining qishloq mansabdor shaxslarinig huquqlari, majburiyatlari va faoliyati doirasi tO`grisida yO`riqnoma" amalga kiritildi'*^ Unga kO`ra volost boshqaravi a) volost se'zdi; b) volost boshqaravchisidan iboratdir.

Volost se'zdi volost boshqaravchisini va nomzodni, shuningdek xalq sudyalmni saylash, volostga taaluqli xO`jalik, jamoat va irrigatsiya ishlari bO`yicha qarorlar chiqarish va boshqalar. Volost se'zdining qarori volost boshqaravchisi yoki uning O`rinbosari bO`lganda, shuningdek, saylovchilaming 2/3 qismiboTganda haqiqiy hisoblangan. Volost se'zdi qarori ustidan uyezd

Fa4>#ороов III, C. МусхаМjiaKa aaBpiwa CaMapKaHHna 5omKapyB тнЗнмн sa caHoax Hmjia5 ннкарнмнннR maKjuiaHHmH. -C. ,2011, -B. 20. O`zR MDA,l-janig'arnia, ^T-rO`^^xat, 6-5-ish, 9-varaqning orqasi
O`zRItIDA,l-jamg'arma, 25-rO`vxat, 34-ish, 16-varaq

boshligiga shikoyat qihsh mumkin boTgan. Volost boshqamvchisi jamoat tartibi, tinchlik, ososyishtalik uchun javobgar edi, unga qishioq oqsoqoUari toTiq bO`ysungan. Volost se'zdining O`tkazihsh joyi va vaqti uyezd boshhq'i tomonidan belgilangan. Volost boshqamvchisi volost se'zdi oldida hisobot berishi qonunda belgilangan bO`lsa-da, se'zdni chaqirish va tarqatib yuborish huquqi volost boshligiga berilgan. Volost boshhgiga:

- politsiya ishlari;
- sud ishlari;
- sohq yigini ishlari;
- xO`jalik ishlari bO`yicha majburiyalar yuklangan. Bundan tashqari volost boshliqlari imperiya ma'murlarining barcha topshiriqlarini sO`zsiz bajarishlari lozim edi.

Volost boshqamvidan quyidagi qishloq jamoasi boshqamvi turadi. Qishloq jamoasi O`z navbatida:

- qishloqyokiovulyigini;
- qishloq yoki ovul oqsoqolliklaridan tashlik topgan.

Qishloq yigini qishloq jamoasiga qarashli barcha oila boshliqlari hamda barcha qishloq shaxlari tarkibida vujudga keltirilgan. Qishloq yigin dala ishlaridan bO`sh vaqtlarida qishlov chogida yoki uyezd ma;muriyatining maxsus farmoyishi asosida oqsoqol tomonidan chaqiriladi.

Qishloq oqsoqollari qishloq yiginini chaqirgan va uni tarqatib ^iiborgan, xO`jalik ishlariga rahbarlik qilgan, soliqlaming O`z vaqtida yigilishiga gamhO`rlik qilgan. Bu vazifalami amalga oshirishda qishloq oqsoqoli yordamchisi ta'sis etilgan. Ular barcha natural soliqlardan ozod etilgan.

1886-yilgi "Nizom'ga binoan saylov tizimida ba'zi O`zgartirishlar qilindi. Bunda O`troq aholi yashaydigan uyezdlar-volostlar hamda qishloq oqsoqolliklariga bO`linadi. Natijada qishloq jamiyati oqsoqoli va ovul jamiyati boshliqlari ularda yashovchi xonadonlar boshliqlari tomonidan bevosita saylanadigan bO`ldi. Tegishh qishloq yoki ovul kengashi tomonidan 50 xonadondan bittadan saylangan saylovchilardan iborat saylovchilar se'zdi 25 yoshga tO`lgan volost boshligi

hamda unga nomzodni saylashgan. Shaharlar qismlarga boTingan holda, ular ham xonadonlar tomonidan boshqarilib shaharlarda politsiya nazoratini kuchaytirish maqsadida bevosita harbiy gubemator tomonidan tayinlanadigan kata oqsoqol lavozimi ta'sis etilgan"^^.

Xulosa qilib aytganda XIX asming oxirlariga kelib, dunyoning ulkan mustamlakachi davlatiga aylangan Rossiya imperiyasi O`z hukumronligini yanada m-ustahlamlash maqsadida koloniyalaming mavjud ijtimoiy-siyosiy tuzumlarini O`zgartirib bordi. Bir yuqorida tahlil qilgan qonun loyihalari ham xuddi shu maqsadga xizmat qilib, viloyat tub aholisining ijtimoiy ahvolini ogirlashuviga sabab bO`ldi. Bu esa viloyat aholisining mustamlakachi hukumatiga qarshi norozilik kayfiyatini kuchaytirdi.

O`zR MDA 1-jamg'arma, 27-rO`yxat, 25-ish, 5-varaqnitig orqa tomoni

II Bob. SAMARQAND VILOYATI BOSHQARUVIGA DOIR HUJJATLARI

II. 1. Viloyatnmg markaziy boshqanivi

Rossiya imperiyasi bosqiniga qadar Zarafshon vohasida joylashgan Samarqand viloyati Buxoro amirhgining asosiy siyosiy, iqtisodiy va ma'daniy markazlaridan biri hisoblangan.

Buxoro amirligining davlat boshqaruvi asosan ikki bO`gindan, markaziy va mahalliy boshqamvdan iborat edi. Amirlik viloyatlarga bO`lib boshqarilgan. Har bir viloyatni amir tomonidan tayinlanib qO`yiladigan hokimlar, beklar boshqargan. Shuning uchun, viloyat — beklik deb ham atalgan. Samaqand viloyatining tarkibidagi ma'muriy-hududiy boshqamv tizimi quyidagi tarzda edi.

Samarqand bekligi ma'muriy-hududiy jihatdan tumanlarga bO`lingan. Manbalardan Samarqand bekligi 5 ta tumandan iborat ekanligi ma'lum. Jumladan Abu TohirxO`janing "Samariya" asarida Shovdor, Anhor, SO`gudi Kalon, Ofarinkent va Kobut tumanlari tilga olinadi. Shovdor tumani — deyiladi asarda, Samarqand shahrining sharqiy tarafida bO`lib, janubiy chegarasi tog etaklariga, sharq va shimol tarafdan Zarafshonga tutashgan. Anhor tumani Samarqand garbiy tarafida bO`Iib, uning janubiy chegarasi tog etaklarini shimoliy tumani Zarafshon daryosi, garbiy cheti chO`I bilan chegaralangan. SO`guda Kalon tumaniga Oqdaryoning O`ng sohilidan Aliobod tumanigacha bO`lgan yerlarkirgan. Zarafshon ikki soyga Oqdaryo va Qoradaryoga joydagi orolning yuqori qismida joylashgan tumani — Ofarinkent deb atalgan. Zarafshon daryosining shimoldagi daxlsiz va suvsiz bO`lagi Kobut tumani deb ataladi va bu dashtlik bO`lak boshdan oyoq shimol togiga yondashadi"^^.

XIX asrning 40-yiIIarida Buxoro amirligiga sayohat qilgan ingliz leytenanti A. Byoms ham Samarqand viloyatining quyidagi tumanlari: Sheroz, SO`gud, Ofarinkent, Anhor va Shovdor tumanlarini tilga olib O`tadi'*'^.

[43] A5y Toxiip Xyaca CaMapKaHflHH. CaMapHH. - T: KaMajiaK, 1991. -B. 13.
[44] BopHcA. njTemecTBHe B Вухару. -M. , 1850. -C. 479-480.

Bu davrda viloyatdagi tumanlar O`z navbatida oqsoqoilar tomonidan boshqarilgan va ular doruga deb hani atalgan. Oqsoqollar O`z tumanlarida bek bujTtigi ijrosini ta'minlab borgan. Lriaming asosiy vazifasi bek uchun soliq yigishdan iborat bO`lgan. Manbalarda aytilishicha tumanlar bir necha tumanlardan iborat dahalarga bO`hngan. Tumanlami amaldorlar, dahalami aminlar yoki daha- oqsoqoii tomonidan boshqarilib, ular soliq-tO`lov yiginini nazorat qilgan. Samarqand shabji — viloyatning asosiy siyosiy iqtisodiy va ma'daniy markazi hisoblangan.

1868-yil 23-iyunda Buxoro amiri Turkiston general gubematori fon KauJ&nan bilan sulx tuzib, Rossiyaning vassaliga aylandi. Bu sulhga kO`ra, Buxoro amiri mustaqilligini yO`qotibgina qolmay, Samarqand, KattaqO`rgon va Zarafshon daryosining yuqori qismidagi yerlardan ham ajraldi"^^.

Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingan xududlarda ma'muriy-hududiy birlik, ya'ni markazi Samarqand bO`lgan Zarafshon okmgi tuzildi, uning boshligi etib Aleksandr Konstantinovich Abramov tayinlandi"^^.

Turkiston general-gubematorligi tomonidan 1868-yilda tashkil etilgan Zarafshon okmgi dastlab Samarqand va KattaqO`rgon bO`limlaridan iborat bO`ldi. 1871-yiMa ularga yangi ma'muriy-hududiy birlik-togli tumanlar qO`shildi. U Zarafshon daryosining yuqorisida joylashgan mayda bekliklardan tuzildi.

Turkiston general-gubematorligini boshqarish bO`yicha dasturiy hujjatlaming ishlab chiqarilishida "harbiy vaziyaf omili xal qiluvchi ahamiyat kasb etdi. Ana shu omil Turkiston general-gubematorining 1868-yil 19-iyunda tasdiqlangan "Zarafshon okrugini boshqarishning vaqtinchalik qoidalari"da ham O`z aksini topdi^^. Hujjatning asosiy majmui K. P. Kaufmanning bevosita rahbarligida ishlab chiqildi, unda ma'muriy tizim "harbiy-xalq boshqamvi" deb ataldi.

1886-yilgi «Turkiston O`lkasini boshqarish Nizomi»ga muvofiq, Turkiston oTkasining ma'muriy-hududiy bO`linishi O`zgartirildi. Bunda mavjud birliklami unifikatsiyalash prinsipiga izchil rioya qilina boshlandi. Zarafshon okmgi

"^O`zR MDA, 715-jamg'arma, 1 -rO`yxat,36-ish,342-varaq. '^A&jaK. 3a5oeBaHneTypKecTaHa. -CI16., 1902. -C. 309. ^'O`zR MDA, 5-Jamg'arma,l-rO`yxat,l-ish,l-varaq.

Samarqand viloyatiga aylantirildi. Uning tarkibiga Sirdaryo viloyatining XO`jand va Jizzax uyezdlari O`tkazildi va keyinchalik Samarqand viloyati Jizzax, KattaqO`rgon, Samarqand va XO`jand uyezdlaridan tashkil topdi.

Shunday qihb, 1886-yiigi Nizomdan sO`ng, O`lka idorasi markaziy, viloyat, tuman (uyezd), jabha (uchastka), qishloqva shahar boshqaruvi shaklida tashkil topdi. Samarqand shahri viloyat boshqaruvi qarorgohi hisoblangan.

Siyosiy boshqaruvda olib borilgan O`zgarishlar mahalliy boshqamvdagi tashkilot va kadrlaming shakllanishiga olib keldi. Jumladan, dastlab Zarafshon okmgida Samarqandva Kattaqurgon bO`limlari tashkil etilgan edi. Shu munosabat bilan chor ma'muriyati tomonidan okmg boshqamv tizimida yangi lavozimlar tashkil etildi. Hususan, Turkiston general-gubematorining 1869-yil 24- oktyabrdagi tasdigT bilan Zarafshon okmgi boshqaravi asosan quyidagi lavozimlardan iborat boTdi:

Zarafshon okmgi boshligT, Zarafshon okmgi Devonxonasi boshligT, Devonxona ish yurituvchisi; BoTimlari bO`yicha: Samarqand boTimi va KattaqO`rgon boTimi boshligT, boTim yordamchilari (biri ruslardan. yana biri mahalliy aholi vakilidan) tarjimonlar va boshqa lavozimlar shular jumlasiga kirdi^l

«Zarafshon okmgini boshqarishning muvaqqat qoidalari»ga kO`ra, okmg boshligT izmida harbiy, ma'muriy, politsiya va sudlov hokimiyati boTgan. Shu bilan bir qatorda, Zarafshon okrugi ma'muriyatiga diplomatik vazifalar ham berilgandi. Ya'ni, Zarafshon okmgi boshligTning vakolatiga qO`shni Buxoro amirligining bekliklari bilan «chegara munosabatlarini olib borish» ham kirdi"^^.

Okmgni ms amiiyasi generallaridan shaxsan podshoning O`zi tayinlaydigan kishilar boshqargan. Zarafshon okmgi markazi hisoblangan Samarqand shahrida ham shahar boshqaruvi tarkibi quyidagi boTimlardan iborat boTgan:

1. Okmgda umumxalq ishlari bO`yicha mudir va shahar arxitektori.
2. Okmgda sugorish ishlari bO`yicha mudir.

"^O`zRMDA, 5-jamg'arma,l-ro'yxat,l-ish, 36-varaq.
AoaypasHMOBa H, SpraiueB TypKHcroHfla qop MycraMJiaKa тнsнмн. -T: AKaaeMHH, 2002. -E. 50.

3. Okmgdagi aksiz soliklari bO`yiclia mudir.

4. Shahar xokimi^®.

Aytish joiz, harbiylashtirilgan byurokratiya okmgdagi (keyinchalik viloyatdagi) boshqamv tizimining barcha asosiy nuqtalarini egallagan edi. Faqat volost vaqishloqdarajasidagi boshqamvni tashkil etish gO`yo mahalliy jamiyat ixtiyoriga berilgandi.

1886-yilgi «Turkiston oTkasini boshqarish haqidagi Nizom»dan sO`ng Zarafshon okmgi Samarqand viloyati deb O`zgartirildi va viloyat, tuman, (uyezd), jabha (uchastka), qishloq va shahar boshqaruvi shaklida tashkil topdi.

Viloyat boshqamvi: harbiy gubemator va viloyat boshqarmasidan iborat boTdi. Samarqand viloyat boshqarmasi 3 bO`limdan iborat bO`lgan:

1) Farmoyish beradigan boTim;

2) XO`jalikboTimi;

3) SsudabO`limi'^;

Samarqand viloyat boshqamiasi harbiy gubematorga bO`ysO`ngan. Viloyatni ms armiyasi generallaridan shaxsan podshoning O`zi tayinlaydigan harbiy gubematorlar boshqargan. Ular harbiy va fuqaro hokimiyatini O`z qulida tutgan. Harbiy sohada viloyatdagi qO`shinlar (diviziya yoki korpus) qO`mondoni, fiiqaro ishlarida esa gubemator huquqiga ega boTgan barcha ma'muriy, politsiya va sud hokimiyati ham ulaming izmida boTgan.

Ya'ni, harbiy gubematorlarga mohiyatan diktatorlik vakolatlari berilgan edi. Bular: volost boshqamvchilaritii lavozimga tasdiqlash yoki saylovlar bekor qilingan taqdirda, ulami O`z ixtiyoriga koTa tayinlash, xalk sudyalarini va sudyaiikka nomzodlami tasdiqlash hamda ular tasdiqlanmagan taqdirda, yangi saylovlami tayinlash, O`z ixtiyoriga koTa, uyezd ma'muriyati a'zolarini tayinlash va ishdan olish (uyezdboshligi bundan mustasno bO`lib, ular tO`grisida faqat general-gubemator nomiga taqdimnoma yozilardi); uyezd boshliqlari tub aholi

O`zR MDA, 5-jamg'arma,l-rO`yxat,l-ish, 38-varaq.
O`zRMDA, 18-jamgarma,l-rO`yxat,l-ish, 2-varaq.

vakillariga belgilangan jarima toTash yuzasidan kelgan shikoyatlami kO`rib chiqqan^^.

Samarqand viloyatini 1886-yildan 1917-yilga qadar 8 ta gubemator boshqargan boTib, O`rta hisobda ulaming har biriga 3-4 yil muddatdan tO`gri kelgan. Arxiv hujjatlari bu gubematorlar - A. Yafimovich, N. Rostovtsev, M. Federov, V. Medinskiy, A. Gasket, A. Galkin, N. Likoshin kabilaming faoliyatiga oid keng malumotlar beradi. Ulaming barchasi maTumotli, zodagon dvoryanlar boTgan. Viloyat harbiy gubematorlarining maoshi 15 ming rublgacha boTib, bu markaziy Rossiyadagi gubematorlamikidan 2 barobar kO`p edi^^. Samarqand viloyat boshqarmasi quyidagi shtatlardan iborat boTdi:^"^ 1) Viloyat boshqarmasi raisi (shuningdek, harbiy gubemator yordamchisi); 2) Maslahatchilar (boTim boshliqlari); 3) Ish yurituvchilar; 4) Ish yurituvchilaming yordamchilari; 5) buxgalter; 6) Tarjimon.

Viloyat boshqarmasi raisi shuningdek, harbiy gubemator yordamchisi hisoblangan. U harbiy gubemator tobi qochgan, yO`q boTgan yoki bushatilgan hollarda uning xizmat vazifasini bajargan. Gubemator yordamchisi general- gubemator taqdimnomasi orqali ishga tayinlangan.

Samarqand viloyat boshqarmasi vazifasiga quyidagilar kirgan:

-viloyatni ma'muriy boTish va tashkil etish; -hukumat qonun va

farmoyishlarini eTon qilish;

-amaldorlami ishga tayinlash, ishdan chetlatish va mexnat taTili berish, mukofotlarga taqdim etish, nafaqa va maosh belgilash, mansabdor shahslami sudga topshirish:

-chet elliklami fiiqarolikka qabul qilish;

-aholi O`rtasida yemi taqsimlash; -viloyatda

obrok boTimlarini boshqarish;

IlojiODKeHiie o6 ynpaBiieHHe TypKecraHCKoro Kpaa. - T., 1916. — C. 20-25. ^^ Fa4)<j)0p0B III, C. MycxaMjiaKa flaBpHfla CaMapKaHima oouiKapyB тнsнмн sa caeoaT Hiiijia6 ннicaphiNнннr iiiaKjuiaHHmH. - C. ,2011. -B. 381.

[54] O`zRMDA, 18-jamgarma,l-ro'yxat,646-isli, 5-varaq,

- viloyatda yarmarka va bozorlami ta'sis etish;

- viloyatning statistik malumotlarini tO`plash-mahalliy aholidan sohq va tO`lovlami olish;

-fuqarolik va jinoyat ishlarini sudda kO`rilishga tayyorlash-maxfiy va l□epostnoylik hujjatlarini tuzish;

-viloyatdagi barcha savdo va pudratlami yurgizish, shartoomalar tuzish.

Shuningdek, viioyatda mavjud boTmagan maxsus muassasalami boshqarish ham viloyat boshqarmasiga yuklangan edi. Bular gubemator devonxonasi, gubemya vrachhk mahkamasi, davlat mulki palatasi, okmg sudlari va hokazo. Shuningdek viloyat tibbiy nazorati viloyat vrachiga yuklangan, u gubemya vrachligi nazoratchisi huquqlaridan foydalangan va bevosita harbiy gubematorga bO`ysungan.

Viloyat boshqarmasi qoshida irrigatsiya ishlarini boshqaruvchi amaldor boTib, asosiy sugorish kanallari, sugorish ariqlariga qO`shimcha boTgan va uiardan ajralib chiquvchi sugoravchi kanallar, suv O`tkazgichlarini nazorat qiiish, yangi irrigatsiya inshootlari, mavjud inshootlami yaxshi tutish, ta'mirlash va qayta qurishda texnik kO`rsatmalar bergan.

Turkiston O`lkasida yerlami tashkil etish zarariyati bilan boglik ravishda Samarqand viloyati boshqarmasi qoshida chegara belgilash boTimi ham tashkil etilgan.

XO`jalik, mohyaviy, ssuda masalalari umumiy boshqaruv ishtirokidagi majlislarda muhokama qilingan. Mazkur, masalalarga mas'ul maslahatchi va amaldorlar general-gubemator tomonidan ishga tayinlangan va ishdan olingan. Yuqoridagilaming barchasi viloyat boshqaravidagi tashkilot va tarkiblari edi.

II. 2. Quyi va mahalliy boshqaruvga doir hujjatlar

Rossiya imperiyasi O`rta Osiyoning bosib olingan hududlarida dastlab O`troq aholida xonlik davridagi hukmdorlami, kO`chmanchi aholida esa sulton va umg' boshhqlarini yO`q qilish vazifasi turgan^^. Shundan kelib chiqib dastlab tub joy ahohsining siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'damy hayotida shariat qonunchiligi asosida faoliyat ohb boradigan, aholi tomonidan katta hurmat va e'tiborga ega qozikalon lavozimi tugatildi.

Samarqand viloyati ham boshqa viloyatlar singari tumanlarga (uyezdlarga) bO`linib, ulami tumanboshilar idora qilgan. Har bir tuman O`z tarkibidagi shahar va qishloqlari bilan tuman hokimi-tumanboshiga bO`ysungan. Tumanboshi shuningdek, uyezddagi harbiy qO`shinlami ham boshqargan. Uyezd boshliqlari viloyat harbiy gubematorlarining taqdimnomasiga kO`ra, general-gubemator tomonidan tayinlanib, ishdan olingan. Uyezd boshhqlari ms armiyasi katta ofitserlaridan, asosan mayor rotmistrdan to polkovnik unvonigacha bO`lganlardan tayinlangan. Uyezd bir vaqtning O`zida ispravnik, politsmeystr, zemstvo boshhgi, shahar hokimi, yer-sohq xizmati raisi ham edi^^.

Uyezd boshqaruvining shaxsiy tarkibiga uyezd boshligidan tashqariuning yordamchilari va devonxona xodimlari ham kirgan. Uyezd boshhgi qoshida devonxona bO`lib, uni ma'muriy ishlar bO`yicha yordamchi boshqargan^^.

Uyezd ma'muriyati zimmasiga gazna-obrok ishlarini nazorat qihsh, soliqlami hisoblash, iciiki tartibni kuzatish, yer-suv tufayli kelib chiqqan nizomalami hal qihsh, uyezdni, volost va qishloq ma'muriyatlari faoliyatini nazorat qilish borasidagi kO`p sonli ishlarini boshqarish yiiklangan. Ayniqsa, bu borada uyezd boshliqlariga volost boshqamvchilari va qishloq oqsoqollariga boshqamv borasidagi majburiyatlari, O`z huquq va majburiyatlarini anglab, faoliyat
58
olib borish yuzasidan qattiq talab qO`yilgan .

"'Tajiysoll. T. ТурКесхаН-колоннн. -M. ,1929. — C. 45. ^O`zRMDA 18—jamgarma, 1—rO`yxat, 14516—ish, 14—varaq. ^"O`zRMDA 18-jamgarma, 1-rO`yxat, 14516-ish, 15-varaq. -®O`zRK4DA 18-jamgarma, 1—rO`yxat, 1121-ish, 2-^'araq.

Jumladan uyezdlarda yer-soliq mahkamasi tuzilgan boTib, bu mahkama uyezd boshligT vakilligidan iborat bO`iib, soliq inspektori uyezd davlat mulki boshligT yordamchisi uyezd yer oTchovini nazoratchilaridan tashkil topgan. Yer-soiiq malikamasi vazifasiga quyidagi yerlar tO`gTisida maTumot tO`plash kirgan:

1. O 'troq qishloq aholisiga biriktirilgan yerlar;
2. Vaqf vakolatnomasiga qarashli yerlar;
3. Xususiy yer egaiari;
4. Rus qishloqlari, shuningdek, isteTodagi va zahiradagi quyi amaidoriarga ajratilgan yerlar^^.

Uyezdlar uchastka(jabxa)larga bO`linib idora qilingan. Samarqand viloyati llta uchastkaga boTingan. Uchastkalami kichik unvondagi harbiy zobitlar boshqarishgan. Ular uchastka pristavlari nomi bilan ish yuritib, viloyat boshqarmasi qarori bilan general-gubemator tomonidan tasdiqlangan.

M. Virskiyning maTumotiga koTa 1897-yilda viloyat quyidagi uyezd va uchastkalarga bO`lingan:

Uyezdlar va uiardagi shaharlar	Uchastkalar nomlari
1. Samarqand uyezdi — Samarqand shahri — Panjikent shahri	Urgut Panjikent
Jizzax uyezdi — Jizzax shahri	Bagdon YangiqO`rgon Zomin
2. XO`jand uyezdi — XO`jand shahri — O`ratepa shahri	Istaney Savat O`ratepa
3. KattaqO`rgon uyezdi — KattaqO`rgon shaliri	Payshanba Cheiak

'"nojiO/KeHne o6 ynpaBJieHiie TypKecraHCKoro Kpaa. coc-ji H. H. A6paMOB. T. ,1916. — C. 27-28.

Jadvalda kO`rsatilgan uchastkalar O`z navbatida volostlarga boTinadi^®. Uchastka pristavlari "harbiy xalq boshqaruvi"dagi harbiy bO`gTnning eng quyidagi boshqaruv amaldorlari—volost boshqamvchilari, qishloq oqsoqoMari, yuzboshilarhamda ellikboshilar bO`ysungan. Ular soliq yigTsh, majburiyatlar, uyezd boshliqlari chiqargan qaror va kO`rsatmalaming joylarda bajarilishini hamda uchastkalardagi aholini nazorat qilish bilan shugullangan^^

Uyezd boshliqlari, ulaming yordamchilari va uchastka pristavlari hududda qonunni buzgan, ma'muriy tartibsizlik qilgan mahalliy aholiga jarima solish va jazolash huquqiga ega edilar. Uyezd boshliqlari qO`l ostidagi istalgan kishini 7 kungacha hibsda saqlash va 15 mblgacha jarima solish; uyezd boshliqlari istalgan kishini 5 kungacha hibsda saqlash va 5 mblgacha jarima solish huquqiga ega ediiar. Undirilgan pullar asosiy kapital sifatida Samarqandda qamoq joylarini tartibga solish vositalarini kuchaytirishga sarflangan"^. Bu davrda davlat xazinasidan davlat boshqamvi tizimadagi barcha mansabdorlarga maosh berilgan. Quyidagi jadvalda uyezd boshqamvidagi amaldorlar shtati va ular oladigan maosh kO`rsatilgan :

Lavozimlar	Razr>'adlar va maoshlar (rublda)			
	1	2	3	4
Uyezd boshligi	4000	3700	3450	3200
Uyezd boshligi yordamchilari	3300	3000	2700	2400
Uchastka pristavi	2400	2200	2000	1800
Uning yordamchisi	1800	1600	1400	1200
Uyezdpolitsiyasixizmatidagikichiku nvondagikishi	1200	1040	880	720
Ot qorowli	720	680	640	600
Piyoda soqchi	600	560	520	480

Bunda turli razryaddagi amaldorlarga lar xil miqc orda maosh belgilanga boTib, bu ulaming harbiy unvonlari darajasi mavqei, obrO`yini bildirgan. Lekin bu

CTaTHCTHiecKne CBejjeHHH no ropoflOM н yesflaM CaMapKaHflCKOH oSjiacrn sa 1897 r. M. внрскоro. CaMapKana. Тнн-Н К, M, t&eoflopoBa. 1899. — C. 4-10.
O`zRMDA 1—jamgarma, 27-To'yxat, 159-ish, 22—\'araq. ^^
O`zRMDA 18—jamgarma, 15—rO`yxat, 453—ish, 4—varaq.
®najieH K. K. YessHoe y-HpaBjieHHe, Cn5,, 1910, — C. 167.

quyi boshqarma tizimdagi mahalliy vakillarga mutlaqo tegishli emas edi, ya'ni, ularga budjetdan mabiag ajratiknasdi. Ularga (oqsoqollar, raislar, zakotchilar, qozikalonlar, biylar) haq tO`lash turli daraqjadagi yiginiaming qarori bilan beigilanar vatO`la-tO`kis aholining zimmasiga yuklanar edi.

Chor *hukumatining boshqaruv borasidagisiyosati haqidagi fikrimizni davom etttih "mahalliy O`z-O`zini boshqaruv^' tO`grisida tO`xtalib O`tamiz. Chor hukumati siyosiy nuqtai nazardan kelib chiqib, qishloq, uning boshqaruvini* mahalliy va rus boshqamvi sifatida ajratib, uni asta-sekin umumimperiya turidagi mscha idoraga O`tkazishni kO`zlagan. Shu maqsadda O`rta Osiyoga mutlaqo yot bO`lgan ma'muriy islohotni boshiab, volost, qishloq yigini kabilami joriy qildi. 1867-yiIdagi "Turkiston general-gubematorligiviloyatlami boshqarish haqidagi vaqtli Nizom loyihasi" deb atalgan qonunlar majmuasiga kO`ra kO`chmanchi aholiga ikki bosqichli (volostva ovuUar), O`troq aholiga esa bir bosqichli (oqsoqolliklar) boshqamv tizimini joriy qilindi^'^.

Samarqand viloyati 1911-yildagi ma'lumotlarga qaraganda ma'muriy jihatdan 4 uyezdga bO`linib, ular O`z navbatida uchastka, volostlarga bO`lingan, quyidagi jadvalda shunday bO`linishlar O`z aksini topgan^^:

1897-yildagi ma'lumotlarga kO`ra Samarqand uyezdida 32 ta, XO`jand uyezdida 11 ta, KattaqO`rgon uyezdida 31 ta, Jizzax uyezdida 17 ta volostlar mavjud edi. Viloyat bO`yicha 390 ta qishloq va 48 ta ovul jamoalari ahoh punktlari 2267 ta qishloq va 158 ta ovuldan iborat boTgan^^.

KO`chmanchi aholi har bir uyezdda volostlarga, volostlar esa ovullarga bO`lingan. Volost asosini Imingdan 2 mingtagacha hovh yoki O`tovdan, qishloq yoki ovuljamoalari 200 ta hovli yoki O`tovdan iborat bO`lishi belgilab qO`yildi .

" O`zbekistoiming yangi tarixi 1—qism Ozbekiston chor Rossiyasi mustamlakacMligi davrida T. Sharq, 2000. 203-b.

^■^rnpc O. K. OTHer no peBH3HH TypKecxaHCKoro Kpa^i. Cn6., 1888. — C. 101.

®®CTaTHCTHqecKHe cBeaeHna no ropoaoM н yesflaM CaMapKaHacKofl oGjiacTH aa 1897 r, M, BHpcKoro. CaMapKanji, THn-a K, M, OeojtopoBa 1899, — C, 4-10,

®^noji05KeHHe o6 ynpaB.ieHHe TypKecTaHCKoro Kpaa. - T., 1903. — C. 63.

Uyezdlar	Samarqand	KattaqO`rgon	XO`jand	Jizzax
Volostlar	Falgar	Chelak	Unjin	Bogdon
	XO`ja Ahror	Damariq	O`ratepa	Zomin
	Mahalia	Yorboshi	Ganchin	Qoratosh
	Siyob	Chimboy	Dolyan	Nakrut
	Angor	Sirgali	Kostakoz	Rabot
	Jumabozor	YangiqO`rgon	Nous	Sauryuk
	Yangiqozonariq	TO`rtkO`l'	Gulyakon	Sintob
	Urgut	Oqtepa	Isfaney	Yom
	Panjikent	Jom	Buksiber	O`smat-Qartol
	OftobrO`yi	KalqO`rgon	ChapqO`l	XO`ja-mukur
	QO`shtut	Mitan	Shahriston	Sangzor
	Magion-farob	TO`sun	Savat	Chasknaiob
	Iskandar	Naukin	Ural	YangiqO`rgon
	Kabut	JO`yshagr	Eijar	O`zbek
	Qoraqalpoq	XO`jaariq		OtaqO`rgon
	Xalvo	Mingariq		Chordara
	Polvonariq	Qilichobod		
	Tuyatortar			
	Eshimoqsoq			
	Dahbet			
	Shahob			
	JO`ydivan			
	Matcho			

Ma'muriy va politsiya hokimiyati volost boshqaravchilari va ovul oqsoqollari qO`hda bO`hb, ular 3 yil muddatga sayianar edi. Volost boshqaruvchisini harbiy gubemator tomonidan ta'yinlangan. Faqatgina ba'zi hollarda uyezd boshqaravchisi volost boshqarachisini harbiy gubematorga taqdimnoma yetkazish shundan orqali chetlatish mumkin edi. Shuningdek, qishloq oqsoqoli va uning yordamchisi ham uyezd boshligi tomonidan ishdan bO`shatilgan^^ Shuni ta kidlash joizki, volost boshliqlari ms va mahalliy boshqamvni boglovchi bO`gin vazifasini bajargan.

Viioyat boshqamvining quyi bosqichida volost boshligi, qishloq oqsoqoli, oviil boshligi, xalq sudyalari va ulaming yordamchilari, ariq oqsoqoli, mirob, O`nboshi, ellikboshilar kabi lavozimlarda yerlik aholining vakillari ish olib brogan. Ba'zi bir lavozimiarga jamoa tomonidan sayiash va ba'zan yoliash yO`h bilan ishga olingan. Quyi boshqarav tizimi vakillarining majburiyat va burchlari qabul

®0'zR MDA 5—jamgarma, 1—rO`yxat, 208—ish, 3—varaq,

qilingan maxsus "Nizom", loyilialar, yO`riqnomalarda icO`rsatilgan^^. Ularga kO`ra volost boshligi 3yil muddatga saylanib, 1867-yilgi "Nizom" bO`yicha yiliga 300 rubl miqdorda mablag olishi kO`rsatilgan^®. Volost boshligi ish faoliyati davomida uyezd boshligi tomonidan beriladigan bronza nishonni taqib yurgan. Ulaming har biri O`z muhriga ham ega bO`lib, nishon va muhming shakli general-gubemator tomonidan belgilangan. Faoliyat olib borishni tO`xtatganlar nishon va muhmi uyezd boshligiga O`zidan keyingi kishi foydalanish uchun topshirganlar. Volost boshligi O`z volostida boshqamv va politsiya ishlarini olib borgan. Volostdagi aholi tinchligi, soliq va majburiyatlami O`z vaqtida bajarilishini nazorat qilgan. Volost boshligi xalq sudlari tomonidan chiqarilgan hukmlami ijrosini ta'minlagan. Ular tartibni buzgan yerlik aholi vakillarini 3kungacha qamoq va 3 mblgacha jarimaga tortish huquqiga ham ega edilar.

Bu davrda mahahiy boshqamvga saylangan ovul boshligining vazifalari quyadilar bO`lgan: aholi vakillari O`rtasida yer-suv masalalari bO`yicha tortishuvlami hal qilish; aholining ovuldan kO`chib ketishi va kO`chib kelish jarayonini yozib boorish va rO`yxatini tuzish; volost boshligi tomonidan belgilangan soliq va tO`lovlar rO`yxatiga ega bO`lishi; ovuldagi oilalar soni va ulaming mashguloti bO`yicha rO`yxatga ega bO`hsh^^

Mahalliy boshqamv vakillari O`rtasida ellikboshi alohida mavqeni egallagan. Ellikboshi qishloq yiginda saylangan, qishloq jamoasidagi 50ta xO`jalikka boshchilik qilgan^^.

Boshqamvning quyi bO`gini vakilidan volost boshliqlariga yiliga 500 mbl, uning yordamchisiga yiliga 200 mbl, kotiblarga yiliga 30-40 rubl mablag ajratilishi belgilangan. O`troq aholi volostlardagi kotiblarga yiliga 50-100 mbl

® **npoeKT BpeMeHHoro nojioaceHna** 06 **ynpaBjieHiiH TypKecraHCKHM Kpaen. —** Cn6., 1874; **HHcrpyKmM o npaBax, 06JI3AHH0CTHX H Kpyre AEHCBHH CEJIBCKHX AO-IIJKHOCTHHX JIHU.** —T. , 1908.
'°BpeMeHHoe nojio>KeHHe 06 ynpaBJieHHe TypKecraHCKOH o6jiacTH. 11 Hiojia 1865. 016., 1867. — C. 293.
O`zR K4DA 5-jamgarma, ^^-rO`j^xat, 1739-isli, 32-varaq
Oxqer no pesHSHH TypKecTancKoro Kpa^i npoHSBeaeHHHH no BHcoHaHiueMy noBejieHHro cenaTpOM rpa4)0M **K. K.** IlajieHOM. CejibCKoe ynpaBJieHne; pyccKoe H Ty3eMHoe. CI16., 1910. — C. 107.

olgan; kO`chmanchi kotiblarga esa yihga 200-240 mbl, ayrim hollarda 300 mbl berilgan xolos. Volost boshhgi O`zigakotib yollagan^l

Mahalliy boshqamv vakillarining yosM ""Nizom" loyihasida 25 yosMan, "Dasht Nizom" loyihasida esa 35 yoshdan kata boTishi kerakligi belgilab qO`yilgan. Boshqamvda ishtirok etayotgan yerlik aholi vakillarining faohyatlari 1867-yilgi "Nizom" loyihasining 127-bandi asosida boshqmivdagi sadoqatli va foydali xizmatlari uchun mahalliy va "harbiy-xalq" boshqamvi vakillari faxriy fuqoro, medal, orden, chopon, pul mukofotlari bilan oTka va viloyat boshligi koTsatmasi bilan taqdirlanib turilgan^'^.

Bu davrda tub yerlik aholi vakillari ishtirokidagi quyidagi jamoat organlari faoliyat olib borgan: volost yigTlishi, qishloq yigTni, favqulodda yigm, oqsoqollar kengashi, xususiy yigTn, alohida syezdlar.

Mahalliy boshqamv tizimida "Oqsoqollar kengashf' muhim ahamiyat kasb etgan. Oqsoqollar kengashiga qishloq jamoasini nazorat qilish vazifasi yuklangan boTib, ulaming tarkibi qishloq yigTnida saylangan.

Qishloq jamoasi a'zolari O`rtasida qishloq kengashining O`mi kata va obrO`si baland bO`lgan, bunga ular kO`rib chiqqan masalalaming qishloq hayoti uchun muhim darajada ekanligi asosiy sabab bO`lgan. Shuning uchun ham kengash kO`radigan masalalar hushyorlik bilan qarab chiqilgan.

Yerlik aholida qishloq ovul yiginlari, volost s'ezdlari asosiy boshqamv organi hisoblangan. Qishloq yigin qishloq jamoasini boshqarish va unga aioqador vazifalami hal etgan. Qishloq yigini tomonidan jamoa ishlarini bajarayotgan kishilarga haq tO`langan, ular oziq-ovqat bilan ta'minlab turilgan. Bularga oqsoqol, ellikboshi, sartarosh, temirchi, tO`quvchi, podachi, masjid imomi va sO`fi kabi shaxslar kirgan. Qishloq yigin O`girlik va tartibbuzarlik qilgan yoki boshqa noma'qul ishlar bilan shugullangan kishilami jazolash maqsadida qishloqdan haydam yiiborish kabi jazo choralarini ham qO`llagan. Yerlik aholining milliy

^^ 0'2RMDA276—jamgarma, ^-rO`j^xat, 5—ish, 4—varaq BpeMeHHoe nojio>KeHHe o5 ynpaBJieHHe TypKecraHCKOH oojiacTH. 11 nrojia 1865. CIIS., 1867. — C. 293.

xususiyatlarida O`z jatnoasidan chiqish, qishloqdan quvilish va boshqa ayblari bilan jamoada aybdor bO`lish juda lcatta isnod hisoblangan.

Qishloq yiginida jamoaga yangi a'zolami qabul qilish va undan chiqarib yuborish masalalari ham liO`rib chiqilgan. Jamoadan ketayotgan kishi awalo qishloq oqsoqolini ogohlantirishi lozim bO`lgan. Shundan sO`ng qishloq yigini soliq tO`lashdan qarzi bor-yO`qligini kO`rib chiqishi va uning ketish sababini aniqlashi kerak boTgan. Biror kishini jamoadan chiqarish va qabul qilish kO`pchilik ovoz berish yO`li bilan hal qilingan. Qishloq yiginida suvdan foydalanish, suv inshootlari sozligini ta'minlash, jamoaga qarashli yerlardan foydalanish tartibi, suv inshootlari, yO`l, kO`prik va boshqalami qurish, ulami ta'mirlash, uysiz, yetim, nogiron va qariyalarga gamxO`rlik qilish kabi masalalar hal qilingan. Bulami hal qilish uchun qO`shimcha chora-tadbirlar ishlab chiqilgan. Qishloq yigini qarorlari jamoa uchun sO`zsiz hal qilinadigan vazifa hisoblangan. Uning qarorlari bilan oqsoqol va boshqa amaldorlar ham hisoblashishga va bu qarorga sO`zsiz amal qilishga majbur boTgan^"\

Shuni aytib O`tish kerakki, mahaliiy boshqamv vakillari bilan mustamlakachi hukumatning yuqori organi vakillari O`rtasidagi O`zaro munosabat masalasi dastlab juda qiyin bO`lgan. Chunki hukumatning yuqori organ vakillari ! mahalliy tihii va O`z navbatida mahalliy boshqamvga saylangan yerlik aholi I vakillari ms tilida ish yuritishni bilmaganlar. Bu narsa hukumat vakillarining O`lka ^ aholisini shart-sharoitlarini O`rganishlariga tO`sqinlik qilgan. Shuning uchun ham dastlabki davrda O`lkada mustamlakachilikka asoslangan tartiblar tO`liq amaliy tasdigini topmagan.

XIX asming 90-yillaridan boshlab podsho hukumati viloyatda O`z hukumronligini mustahkamlab olgandan keyin boshqamv sohasidagi tartiblami lcuchaytirishdan iborat bO`lgan siyosatning ikkinchi bosqichi boshlangan. O`tgan O`n yildan ortiq davr davomida viloyat hayoti O`rganilib, yerlik aholining turmush tarsi va yashash xususiyatlari bilan tanishilgach boshqamvning quyi bO`gini

"OTHer K. K. riajieHa. CejibCKoe vnpaB.iieHHe; pyccKoe inyseMHoe. CIID., 1910. — C. 11.

mustamlaka manfaatlariga yanada moslaslitirisliga, uni toTiqroq bO`ysundirishga jadal kirishilgan.

Mustamlakachi hukumat tomonidan joriy qilingan mahalliy boshqarav tizimi faoliyatiga O`lkada taftish olib borgan senator K. K. Palen baho berib, "Tuzemlami ijtimoiy O`z-O`zini bosliqaraviga O`zgartirish kiritish samarasiz boTdi va nis usuli mahalhy ijtimoiy tizimni O`zgartira olmadi. Rus hukumati organlari bilan niahahiy ijtimoiy elementlaming O`zaro aloqasi faqat qogozda O`matilgan, xolos. Haqiqatda esa O`zaro tushunmovchilikiar, ba'zi hollarda ishonchsizlikni kuzatish mumkin. Tub aholini ma'muriy bO`linishi va hududning mayda qisMoq birlaslimalariga bO`linishi soxta xususiyatga ega bO`lib, u aholini xO`jalik jihatdan guruhlanishga imiuman tO`gri kelmaydi"^^, deydi.

Turkiston O`lkasida olib borgan taftish ishlari natijasida olingan maTumotlar asosida senator K.K. Palen quyi boshqarav tizimi bO`yicha quyidagi fikrlami bildirib O`tadi:

-ms hukumati organlari bilan yerlik aholi jamoa boshqamvi vakillari O`rtasidagi bogIanish faqatgina qogozda O`matilib, haqiqatda esa O`zaro tushunmovchiliklar va O`zaro ishonchsizliklar hukm surmoqda;

- yerlik aholining ma'muriy-hududiy jihatdan mayda qishloq birlashmalariga bO`linishi nomigagina bO`Iib, aholining xO`jalik jihatdan birlashuvi kO`chmanchi aholi yashaydigan tumanlarda umuman mos kelmaydi;

- aholini rO`yxatga olish natijasi qoniqarsiz ahvolda^^.

Xulosa qilib aytganda, Samarqand viloyatidagi boshqarav tizimida mahalliy idoralaming O`mi va ulaming asosiy funksiyasi asriy an'analarga asoslangan edi. Mustamlakachi hukuniat O`zbek xalqi va boshqa tub yerlik xalqlaming mavjud boshqarav tartibini O`zgartirish uchun qafiy harakat qilsa ham, O`z maqsadiga erisha olmadi.

'"OriieT K. K. IlajieHa. CejifaCKoe jTipaBjieHHe: pyccKoe н lygeMHoe. Cп6., 1910. — C, 143. "Orier K-K IlajieHa. CcjibCKoe ynpaBjieHHe: pyccKoe н Tj'3eMHoe. CII5., 1910. — C. 145.

11. 3. Boshqaruv tizimining Samarqand ijtimoiy-iqtisody va ma'daniy hayotiga ta'siri

XIX asming ikkinchi yarmiga keiib, Samarqand viloyatida yangi boshqamv tizimi joriy qilindi. Buning natijasida viloyat ijtimoiy-iqtsodiy va ma'damy hayotida jiddiy O`zgarishlar *yuz* berdi.

Kapitalistik munosabatlaming viloyat xO`aligiga kirib kelishi dehqonlar ommasi O`rtasida mulkiy tabaqalanish jarayonini kuchaytirdi. Imperiyaning viloyatda amalga oshirgan agrar siyosati natijasida dehqon xO`jaliklari O`z yerlaridan mahmm bO`la boshladilar. Masalan 1905-yiIda yersiz dehqonlar soni Dolbet vitoyatida 20%ni, Chelakda 41%ni tashkil qilgan edi^l

Viloyatga kapitalistik munosabatlaming kirib kelishi va rivojlanishi, sanoat mahsulotlarining ortib borishi ba'zi mahalliy hunarmand, kosiblar hayotining O`zgarishiga olib keldi. Xususan, temir yO`llaming Samarqand orqali O`tkazilishi bu yerga Rossiya fabriklarida tO`qilgan gazlama va iplaming keltirilishi kuchaytirib bordi. Masalan, agar 1891-yilda bu 700 pudni tashkil etgan bO`lsa, 1903-yilga Imln puddan ziyod, 1912-yilda esa 2 mln pudni tashkil etdi^^. Natijada mahalliy kasanachi tO`qimachilik hajmi keskin darajada qisqardi.

Turkiston Rossiyaning asosiy hom-ashyo yetkazib bemvchi bazasi bO`lgani uchun ham bu yerda tO`qimachilik korxonasini qurishga harakat qilinmadi.
Rossiyaning mustamlakachilik siyosati imperalizmning chetga tovar chiqarishidan kO`ra sarmoya chiqarish afzalligi haqidagi ma'naviy tamoyillarga zid edi [80]. Imperiya ma'murlarining bundan kO`zlagan asosiy maqsadi har qanday yO`llar bilan bir qatorda, hatto iqtisodiy zarar hisobiga bO`lsa ham, mustamlakalarida sanoat ishlab chiqarilishining rivojlanishiga tO`sqinlik qilish va shu yaqinda ulaming ijtimoiy, iqtisodiy va ma'daniy taraqqiyotini cheklab qO`yishga qaratilgan edi. Turkistonga kelib qolgan chet ellik ishbilamionlardan biri Samarqand

"VzRMDA, 18-jamg'arma, 1-rO`yxat, 1816-ish, 20-varaq.
^ TapHX moxnAJiHrH Ba ca6oKJiapH. Macbyji Myxappnp: A. AjiHMOBa. - T: IHapK, 2001. - B. 119.
Fa<|)<J)opoB III. C. MycraMJiaKa flaBpnfla CaMapKaHasa oomKapyB тнsнмн Ba canoaT Hmjia6 HHKapHmHHHr maKJiJiaHHmH. —C., 2011. —B. 51.

tO`qimachilik fabrikasini ochish uchun Turkiston general-gubernatori A.V. Samsonovdan ruxsat sO`raganida, general:"O`lkada ip-gazlama sanoatini rivojlantirish markazi Rossiya sanoatiga putur yetkazadi, bundan tashqari temir yoTni yukdan mahrum qiladi. Shuning uchun bunga rozilik berish noqobil ishdir"^^, deb Rossiyaning bozor iqtisodiyoti strategiyasi va taktikasini izohlab bergan edi.

Rus fabrika mahsulotlari bilan mahalliy hunarmandchilik mahsulotlari raqobat kuchayib bordi. Hunarmand mahsuloti sifatini yaxshilash uchun kO`plab mablag' sarflab, mahsulot xarajatini kO`pa>1irdi. Natijada hunarmandning ijtimoiy ahvoli ogTrlashib bordi. Shu tariqa mahalliy hunarmandchilik kasodga uchray bordi. TO`qimachilikdan boshqa sanoatlarda ham mahalliy hunarmandchilik bilan sanoat ishlab chiqarish O`rtasida raqobat kuchaya bordi. Bu kurash ham zavod- fabrika va sanoat foydasiga hal boTa borgan.

Imperiya hukumati faqat O`z manfaatini kO`zlagan holda ba'zi bir hunarmandchilik turlarini rivojlantirishga ham e'tibor berdi. Jumladan, gilamchilikni rivojlantirish kerakligi, unga jahon bozorlarida talab katta ekanligini bilgan ma'muriyat, bu hunarmandchilikni xonaki uslubda tayyorlashni O`z O`mida qoldirdi. Jumladan, bu kasbga kO`proq ayollami jalb etish, ulami O`simlik bO`yoqlari va junlar bilan arzon narxlarda ta'minlab berish, ularga sharoit va yengiUiklar yaratib berish maqsadida ham chora tadbirlar ishlab chiqqan .

Yangi iste'mol buyumlarga ehtiyojlar paydo bO`lishi natijasida tub aholi yumshoq baxmalsimon charm tayyorlash, soat tuzatish, turli bO`yoqlar ishlab chiqarish, mebel va mebel qoplash, rasm solish va boshqa ustaxonalami ocha

Q ^

boshladi. Fotosuratchihk, suvoqchilik kabi kasblar paydo bO`ldi .

Shunday qilib, XIX asming II yarmiga kelib jamiyatning asosiy ishlab chiqamvchi qatlami hisoblangan hunarmandlar holati ham bevosita siyosiy- iqtisodiy hayotdagi O`zgarishlar bilan bogIiq bO`ldi. Hunamiandchilikning kO`p sohalari qO`l mehnatiga asoslanib, texnika past darajada bO`Isa-da, hunarmandlar

KacrejibCKaa 3. fl. Hs HCTopHH TypKecraHCKoro K-paa. -M. ,1980. -C. 58-59.
^^O`zRMDA, IS-jamgarma, 1-ro'vxat, 6851-ish, 7-varaq.
[83] AjiHMOBa fl. A, BypsKOB K). PaxMaiyjuiaeB in. M. CaMapKana **TapiixH.** -T: APT-<5JIEX, 2009. -B. 45.

pishiq malisulotlar tayyorlab mahalliy xalq ehtiyojini qondirishga harakat qilganlar.

Imperiya ma'murlari faqat Rossiya manfaatlarini himoya qilishib, O`lkada xom-ashyoga qastlabki ishiov berish sanoatlaridan boshqa sanoat turlarini vujudga keltirmaslikka, Rossiyadan esa O`lka bozorlari uchun tayyor mahsulotlar keltirishga harakat qildilar. Buning oqibatida, O`lkada minglab hunamiand va kosiblari Rossiyaning nisbatan arzon sifatli mahsulotlari raqobatiga dosh bera olmay, kasblarini O`zgartirishga ham majbur bO`ldilar. Ulaming bir qismi mardikorlik qilishgan bO`lsa, qolganlari zavod-fabrikalarning yollanma ishchilariga aylandilar. O`lkada olib borilgan agrar siyosat natijasida kambagal va O`rta qatlam dehqonlar xonavayron bO`Iib, chetga borib ishlash, boshqa kasbni tanlash yoki yollanib ishlashga majbur bO`lganlar. Oqibatdagi, bunday ahvoldagi dehqonlar ijtimoiy-siyosiy huquqsiz va qashshoq qatlam sifatida qolaverdi®'^.

XIX asming II yarmiga kelib, Samarqand viloyatining ijtunoiy qatlamlari orasida yana yangi bir qatlam shakllandi. Bu O`lkada sanoat ishlab chiqarishning rivojlanishi, temir yO`llaming qurilishi, zavod-fabrikalaming ishga tushirilishi bilan natijasida shakllangan ishchilar qatlami edi. Ulaming deyarli yarmini mavsumiy ishchilar tashkil etdi. Arxiv manbalariga kO`ra, ishchilar soni asosan sentabr, oktabr oylarida kO`payib borgan. Turli soha biian band bO`lgan ishchilar qatlami soni yildan-yilga O`sib bordi. 1905-yilda bitta zavodga O`rtacha 8ta ishchi tO`gri kelgan bO`lsa, 1908-yilda 14ta, 1913-yilda esa 26ta ishchi tO`gTi kelgan. 1913-yilgi ma'lumotlarga kO`ra, viloyat fabrika-zavodlarida ishchilaming 8,2%ini ayollar, 87,2%ini erkaklar va 4,6%ini O`smirlar tashlik etgan^^

Mashaqqatli mehnat, yotoqxonalaming yO`qligi, tO`yib ovqatlanmaslik va boshqa xil murakkab sharoitlar natijasida zavod-fabrikalar, temir yO`llarda ishlagan ishchilarining ijtimoiy ahvoh ogir edi. Eng kam ish haqi 10 mbl bO`lib, ish vaqti 12 soatdan ba'zi korxonalarda gohida 19 soatgacha ham davom etardi^^.

НорwypoaoBa **r.** CaMapKana вмjiosтн axojiHCH NACTHMOHH KaTjiaMjiapH sa yjiapHHHr>KaMHHTaarH ypHH **(XIX** a5|> нкkнhнн HpMH - XX aCp 6ouiJiapH). // yaOeKHCTOH TapHXH. JYo 2. - B. 29. ^^ 0'2RMDA, 18-jamgarma, 1-rO`yxat, 5652-ish, 5-varaq. ^'^O`zRMDA, 18-jamgarma, 1-rO`yxat, 5652-ish, 8-10-varaqlar.

Rossiyaning Samarqandda olib borgan mustamlakachiiik siyosati oTka xalqlarining ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga jiddiy salbiy ta'sir kO`rsatdi. Metropoliyada tobora rivojlanig borayotgan kapitalistik ishlab chiqarish jarayoni viloyatdagi mavjud feodal munosabatlarga zarba berishi natijasida, ijtimoiy tizimda kO`p ukladli iqtisodiy O`zgarishiar boshiandi. Awaio, Rossiya tO`qimachilik sanoati ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, Samarqand qishloq xO`jaligida paxtachilik yetakchi tarmoqqa aylantirilib, paxta maydonlari kengaytirildi, paxtaning narxi oshirildi. Viloyatda paxtachiiikni rivojlantirish chorizimning mustamlakachilik siyosati va kapitalistik imperalizmning asosiy maqsadi bO`lib, bu Samarqandni metropoliyaning toboro rivojlanib borayotgan sanoati xom-ashyo ba'zasiga va tayyor mahsulotlami sotish bozoriga ayiantirishga qaratilgan edi, O`sha vaqtda O`lkadagi ijtimoiy jarayonlami O`rgangan burjua iqtisodchilari ham buni tan olgan edilar. Rossiyaning rivojlanib kelayotgan tO`qimachilik sanoat burjuaziyasi esa paxta tanqisligini Samarqand hisobiga tO`ldirishga kirishdi. Paxtaga bO`Igan talabning oshib borishi mahalliy ahilodan tashqari yirik ms kapitalistlarini ham O`ziga jalb qildi. Ayrim kapitalistik firmalar O`z xO`jaliklarida yangi texnologiya va tajribalami qO`hab, paxta yetishtirishni kO`paytirishga harakat qildilar. 1890-yili Samarqand viloyatining Urgut uyezdida Kudrin firmasiga, shuningdek boshqa kishilarga tegishli bO`Igan 300 desyatina yerda Amerika paxta navlari yetishtirila boshlandi. Amerika paxta navlar ekilgan maydonlar yildan-yilga kengayib, 1888-yiIdan 1915-yilgacha Samarqand viloyatida Sming desyatinadan 52,6ming desyatinaga yoki qariyb 700% kO`paydi[87]. KO`rinib turibdiki, Amerika paxta navlarining samaradorligini dehqonlar his qila boshlaganlar.

Samarqand viloyatida paxta maydonlari tobora kO`payib borgan. 1888- 1913-yillar orasidagi 25yil ichida paxta maydoni 7990 desyatinadan 31858 desyatinaga yoki 299% kO`paydi®^

^^ FYJIHMAMGAPOB C. NJIOJJOBOFLCXBO B MHPOBOM XOSAHCXBE H упасТНе в НеМ РОССНН BOOSUIC H B ТурКесхаНе в

I НасТНосТН. -Т. ,1912. -С. 33.

* ^^YMAACAP. -B. 35.

O`lkada paxtaga nisbatan sholi ham serdaromad sohaga aylanib qoldi. Shiming uchun ayrim dehqoniar kO`proq suv serob bO`lgan yerlarda sholi ekishga harakat qilishgan. Masalan, 1901-yilda Samarqand viloyatida 435 ming desyatina yerga (barcha yeming 12%) sholi ekilgan. Samarqand iqtisodiy hayotida ipakchilik alohida O`rin tutgan.

XIX asr O`rtalarida Samarqand xalqlarining ijtimoiy-iqtisodiy hayotida nisbatan jonlanish yuz berdi. Bu awalo urbanizatsiya jarayoni kuchayishida, qishloq xO`jaligi, hunarmandchilik va savdoga asoslangan bozor munosabatlarining rivojlanishida sezila boshlandi. Biroq mahalliy bozorlaming doirasi chegaralangan bO`lib, ular milliy bozorga aylanish darajasiga kO`tarihnagan. Bunga hududiy bO`linishlar, feodal tarqoqlik, doimiy urushlar, tovar-pul munosabatlari va mehnat taqsimotidagi cheklanganlik sabab bO`lgan. Shunga qaramasdan, obyektiv ijtimoiy-iqtisodiy zarariyat tufayli chet mamlakatlar bilan tovar almanishuvi kuchaygan.

Hunarmandchilik ichida temirchilik ustaxonalarining soni ancha O`sgan, 1908-yili Samarqand viloyatida temirchilik ustaxonalari 434tani tashkil etgan^^.

XX asr boshlarida ms tO`qimachilik sanoati raqobatiga dosh bera olmagan . mahalliy tO`qimachilik ustaxonalarining soni kamayib bordi. Xususan, Samarqand viloyatida 1905-yildan 1908-yilgacha tO`qimachilik ustaxonalarining soni 132taga kamaygan.

Shu O`rinda ta'kidlash joizki, Rossiya imperiyasining Turkistonm bosib olishdan kO`zlagan asosiy maqsadi uni Rossiyaning xom-ashyo manbasiga va sanoat mahsulotlari sotiladigan bozorga aylantirish edi. Shu boisdan, XIX asming II yarmidan boshlab Rossiya hukmron doiralari va sanoatchilari O`rtasida O`ziarining Yevropa bozorlardagi raqobatga dosh bera olmaydigan mahsulotlarini O`rta Osiyo va u orqali Sharq mamlakatlari bozorlariga chiqarish, rivojlanayotgan tO`qimachilik sanoati uchun arzon xom-ashyo manbaiga ega boTish, O`z muammolarini O`zgalar hisobiga hal etish ishtiyoqi kuchaydi.

[44] 'CaHaK>'jiOB T, C. CaMapKaHfl во BTopoii NOЛOBHHE XIX Hanajie XX веков. -CaMapKaHfl, 1970, -B. 145,

XIX asming ikkinchi yamiidagi Rossiyada kapitalistik munosabatlaming rivojlanib borishi Turkiston oTkasini ham bu jarayonga jalb etdi. Rossiyadan va xorijdan sarmoyalar oqimining kO`payib borishi, davlat va xususiy tijorat banklari, firmalar, aksionerlik jamiyatlar, savdo-sanoat shirkatlari va savdo uylarining rivojlanishi kabi jarayonlar, texnik taraqqiyotning jadallashuvi, tovar- pulmunosabatlarining faollashuvi va jamiyatda yangi ijtimoiy tabaqalaming shakllanishi bilan birga kechdi. Imperiya hukumati va kapitalistlaming iqtisodiy siyosati mustamlakachilik asosida olib borildi.

Viloyatga kelga ms va chet el savdogarlari, ishbilamionlari, tadbirkorlari bu yerda boylik ottirish imkoniyati kata ekanligiga qarab faoliyat olib bordilar. Chunki bu yerda ular uchun kerakli xom-ashyo va arzon ishchi kuchi bor edi. Xususan, Samarqandga birinchilardan boTib kelgan ms savdogari D.L. Filatov 1868-yiIda Samarqand shahrida dastlabki aroq zavodini ishga tushirdi^^.

1888-yiIdagi maTumotlarga kO`ra Filatovning aroq zavodiga xususiy bogTardaii 8. 200pud xom uzum olib kelib ishlatilgan va 88. 000 mbl miqdorida 22. 000 chelak uzum spirit tayyorlangan^^

Shuningdek, yana bir ms savdogari N. Ivanovning pivo zavodida 16. 000, chelak pivo, aroq-spirt tozalaydigan zavodida 15. 000 chelak spirt tayyorlangan^^.

Samarqand viloyati harbiy gubematorining 1910-yiI uchun bergan hisobotida, viloyatda vinochilik va aroq zavodlari yil davomida 250 000 chelakdan ziyod shinni; 40 000 chelak uzum spirit; pivo zavodida esa 200 000 chelakdan ziyod pivo ishlab chiqargani aytib oTilgan'^^.

Shunday qilib Rossiya imperiyasining Turkiston oTkasida, juladan Samarqand viloyatida olib borilgan mustamlakachilik manfaatlari bir tomondan viloyatning markazga iqtisodiy jihatdan qaramligini kuchaytirgan boTsa, ikkinchi tomondan, tovar-pul, ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanishi, savdo va

^O`zRMDA, 18-jamgarma, 1-ro'yxat, 1575-isli, ll-varaq,
"O`zRh-IDA, IS-jamgarma, l-rO`yxat, 5652-ish, 5-vataq.
'^O`zRMDA, 18-jamg'arma, 1-rO`yxat, 6921-ish, 4-varaq, '^0530p
CaMapKaHflCKHH o5jiacTH 3a 1890 r, - CaMapKanji,, 1892, -C, 11,

Tarixdm ayonki har qanday istilochilikning maqsadi maTum bir oTkani har tomonlama asoratga sohb, uning tabiiy, moddiy va ma'naviy boyliklaridan O`z istiqboh yO`lida foydalanishdan iborat. Mustamlakachi ma'murlaming Turkiston O`lkasi ma'daniyati va maorif tizimi sohasida olib borgan siyosati yuzasidan shuni aytish mumkinki, ma'muriyat vakillari O`z siyosatlarida juda ayyorlik bilan, uzoqni kO`zlab ishtutganlar, Turkiston general-gubematori A. M. Kuropatkinning "Biz 50 yil tub joy aholini taraqqiyotidan jilovladik, maktablar va rus hayotidan chetda tutdik"'^

Rossiya imperiyasining Turkistondagi ma'daniyati-ma'naviyati sohasida olib brogan siyosati, O`lka maktablarini tarixiy O`tmish va an'anlaridm uzib qO`ygan edi.

Samarqand viloyatining maorifi, fani va ma'daniyati ham imperiyaning mustamlakachilik siyosati ta'siridan chetda qohnadi. Istilohlami Samarqand viloyatidagi keng tarmoqli xalq maorifi O`choqlari maktab va madrasalar goyat ajablantirgan edi. Ular bu ma'rifat m^kanlari faoliyati bilan tanishib^ mustamlakachihk tadriji uchun ularning borligi va rivojlanishi xavfli ekanligini yaxshi tushundilar. Shu bois imperiya O`lkada yetarli darajada ma'rifat O`choqlari bO`lganligi uchun ham mslashtirish siyosatini ayni shu sohadan boshlash kerakligini anglab, O`z dasturini ishlab chiqishga kirishdi.

"HoBoe BpeMH" gazetasi muxbirining ma'lumotlariga kO`ra, 1880-yili Samarqand shahrida 31ta, viloyatda 81ta madrasa bO`lib, ularda imom, qozi, mirzo va mudarrislar tayyorlangan^\ U. Sokolovning yozishiclia, 1894-yilga kelib *Samarqand shahrida madrasalar soni 23taga tushib qolgan. Ularda 800 talaba tahsil* olib, ularga asosan diniy ta'lim berilgan^^.

Maaoia X^caHHH. TYPKHCROH OOCKHHH. -T;Hyp, 1992. -E. 39.
^^ *Koppmnomsmiia HOBom BpeMeHii CauapKam/7 TypKecraHCKim coopmm. - 016. , 1880. -T. 248. - C.* 128.
'^CokojiobB. MocKBa-CaMapKaHfl//TypKecraHCKHH cSopHHK. - Cn6., 1907. -T. 419. -C. 57.

Samamrqand viloyatida yangi usul maktablari yaratish tashabbusi bilan jadidlar otasi sifatida tanilgan MahmudxO`ja Behbudiy chiqdi. 1903-yih u O`z mablagi hisobidan Jomboyda maktab ochdi. 1908-yilda bunday maktablarni Mirza Abdulvohid ham tashkil qildi. Abduqodir Shakuriy ochgan maktab shunday shuhrat qozondiki, undagi mashgulotlami kO`rish va tinglash uchun hatto Samarqand viloyat harbiy gubematorining O`zi tashrif buyurdi [QT].

Samarqandning ma'daniy boyliklari ms mustamlakachilaridan tashqari chet ellik sayohatchilari tomonidan hambeayov talandi. 1895-yildaSamarqandda bO`lgan shved me'mori Martin bu holatga jahon fan-ma'daniyati nuqtai nazardan chek qO`yishni sO`rabRossiya imperiya hukumati boshligi graf C. Yu. Vitgega murojaat qilgan [98].

Bu davrda Samarqand viloyatida kO`plab arxeologik ishlar olib borildi. Masalan, havaskor O`lkashunos V.S.Vyatkin 1908-1909-yillarda Obirahmat anhori yaqinidagi Poyirasad tepaligida ish olib bordi. Unga Shayboniyxon madrasasining mudarrisi Abu Said mahsum yaqindan yordamlashdi. Bu yordam uchun uni O`rta va Sharqiy Osiyoni tarixiy, arxeologik, lingvistik va etnografik jihatdan O`rganuvchi Rossiya qO`mitasi 100 sO`m bilan taqdirlagan^^.

Mustamlaka Turkiston sharoitida O`z eli tarixi, ma'daniyati va fani jonkuyarlari ham bO`ldi. Ular Markaziy Osiyo tarixi, ma'daniyati va betakror obidalarini keng jamoatchihkka tanitishga va ularni kelgusi avlodlar uchun saqlab qolish yO`lida fidokorlik kO`rsatganlar. Samarqandlik Mirzo Abdulla Buxoriy shunday inson edi. U ikkinchi toifali savdogar va mahalliy jun hamda ip-gazlama fabrikasining xO`jayini edi. 1878-yili u Toshkentda kO`rgazma tashkil etishda ishtirok etdi. Shuningdek, 1886-yih Turkiston kO`rgazmasida, 1887-yih ha bir qishloq xO`jaligi kO`rgazmasiga qatnashdi.

Mirzo Abdulla Buxoriy tO`plagan ma'naviy-ma'daniy yodgorliklaridan kO`pchiligi Sankt-Peterburgdagi Ermitaj va Arxeologiya komissiyasiga yuborilgani hamda qabul qilinganiga doir ma'lumotlar bor. 6 ta maxsus qutiga joylashtirilgan

"O`zRMDA, 18-jamgarma, 1-rO`yxat, 1148-ish, 137-varaq.
®® O`zR MDA, 18-jamg'arma, 1-rO`yxat, 148-ish, 19-varaq.
^^HcTopiraCaMapKaHaa. - T: <I>aH, 1969. T. l. -C. 244.

fabrikasining xO`jayini edi. 1878-yili u Toshkentda koTgazma taslikil etishda ishtirok etdi. Shuningdek, 1886-yili Turkiston koTgazmasida, 1887-yili harbir qishloq xO`jaligi koTgazmasiga qatnashdi.

Mustamlakachilar eng awalo, mahalliy xalqning O`zligini anglashlariga tO`sqinlik qildilar. Aksincha, turli yoTlar bilan rus ma'daniyatini targib etishga kirishdilar. Xullas, xalqimizning asrlar davomida tarkib topgan, shakllangan va rivojlangan, ayni paytda, O`zining an'analariga ega bO`lgan qadimiy va boy ma'daniyatning rivojlanishiga sun'iy tO`siqlar qO`yildi. Milliy ruhimizga, onggimizga va tafakkurimizga yot bO`lgan O`zga xalq ma'daniyatni milliy ehtiyojsiz O`zlashtirib bO`lmasligini nazar-pisand qilmadilar.

Xulosa

XIX asming ikkinchi yarmida Samarqand viloyati Rossiya imperiyasi tomonidan bosib oiindi. Natijada viioyatning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy hayotida bir qator O`zgarishlar rO`y berdi.

Birinchi navbatda viloyatda tarixan begona bO`lgan mustamlaka boshqaruv tizimi qaror topdi. Imperiya hukimiatining mustamiakachilik tizimini tashkil etish jarayonining negizida quyidagi asosiy yO`nalishlar mavjudhgini kO`rsatish mumkin:

- Samarqand viloyati Rossiya imperiyasiga qO`shib olingandan sO`ng, viloyat hududi Rossiya namunasi hamda yurisdiksiyasi bO`yicha birxillashtirildi;
- gazna uchun arzon va samarali bO`lgan O`lkaning tabiiy, moddiy hamda inson manbalaridan foydalanish tizimini tezda joriy etish maqsadida boshqaruvning institutsionihzatsiya va ratsionahzatsiya qilinishi.

Shu biian birga mahalHy jamiyat uchun imperiyaning mustamiakachilik vazifaiarini amalgam oshirishda, joylarda ijtimoiy tayanch va "aygoqchi" kadrlar zahirasini yaratishga xizmat qilgan ba'zi an'anaviy, ijtimoiy-huquqiy va ma'naviy institutlar hamda me'yorlardan foydalanishga asoslangan vositali tayanchi mavjud edi. Tub aholining imperiya tuzumiga sodiq bO`lgan kam sonli vakiliaridan "saylov asosida" tuzilgan mazkur institutlari harbiylashtirilgan rus buyrokratiyasidan tashkil etilgan O`lka, viloyat va uyezd tizimlari hamda davlat idoralari bilan muvofiqlashuvchi va uygunlashuvi juda qiyin kechdi. Hatto, yuqori darajadagi markazlashtirish va imperiya amaldorlarining "hushyor" rahnamoligiga qaramay, ular " oqilona" tashkillashtirilmay qoiaverdi. Bu hol harbiy-ma'muriy tizimga juda mos kelar edi. "Yuqorida" taxmin qilinganiga qaramay, ular yangi hukumat uchun keng va ishonchH ijtimoiy negiz yaratishga imkon tugdirdi. Lekin, ulaming faoliyati Turkiston tub aholisining noroziHgini uygotdi hamda hukumat bilan O`tkir siyosiy va ijtimoiy nizolar keltirib chiqardi. Shu O`rinda ta'kidlash kerakki, zO`ravonlikka asoslanish XIX asr oxiri XX asr

boshlarida imperiyaning boshqamv tizimiga xos xuxusiyatlardan biri edi.

Umuman olganda, mavzuni O`rganisii natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Samarqand viloyati Rossiya imperiyasi tarkibiga kiritilgach, viloyatda umumimperiya mscha idora shaklidagi yangi boshqamv tizimi O`matildi.
2. Mustamlakachilik boshqamv siyosatining amalga oshirilib borishi natijasida aholi O`rtasida ijtimoiy tabaqalanish jarayoni kuchaydi. Bu awalo boshqamv tizimining takomillashtirilishi Rossiyaning markaziy gubemiya va boshqa hududlaridan aholining kO`chirib keltirilishi tufayli viloyat aholisining ijtimoiy tarkibi doirasi kengaydi va aholi sonining O`sishiga olib keidi.
3. Viloyat boshqamvi viloyat, uyezd, volost, uchastka (jabha), shahar va qishloq boshqamvi shakiida taslikil topdi.
4. Mahalliy boshqaruv tizimi (viloyat va uning uyezd, shaharlari) kadrlari ^osan imperiya amaldorlaridan tashkil topgan bO`lib, ular O`zlariga berilgan huquq va imtiyozlardan keng foydalanganlar. Boshqamvning quyi bO`giniga mahalliy aholi vakillari biriktirilgan. Ulaming faoliyati asosan imperiya ma'muriyati izmida bO`lgan.
5. Boshqamvdagi tashkilotlaming yuqori bO`ginidan tortib, quyi bO`giniga qadar faoliyat olib borgan amaldorlar orasida mansabni suiste'mol qilish, ta'magirlik, poraxO`rlik, zO`ravonlik kabi holatlar keng tus olgan bO`lib, bu Rossiya imperiysining Samarqandda mustamlakachilik manfaatlarini >wgizish uchun keng imkoniyat yaratdi

Foydalanilgan manba va adabiyotlar

I. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari

1. Karimov 1. A. Tarixiy xotirasiz keiajak yO`q. - T: Sharq, 1998.
2. Karimov I. A. O`zbekiston iqtisodiy islohotlami chuqurlashtirish yoTida. -T: O`zbekiston, 1995.
3. KarimovIA. Bujoik maqsad yO`lidan ogishmaylik. - T: O`zbekiston, 1993.
4. Karimov L A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. . - T: O`zbekiston, 1995.
5. KarimovLA. O`zbekiston buyuk kelajak sari. -T: O`zbekiston, 1998.
6. Karimov L A. Yuksak ma'navivat - yengilmas kuch. -T: Ma'naviyat, 2008.

n. Arxl\ jamgarmalari

O`zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi

H-1. Turkiston general-gubematori mahkamasi
H-5. Zarafshon okmgi boshHgi
H-18. Samarqand viloyat boshqarmasi
H-20. Samarqand uyezdi boshligi
H-21. Jizzax uyezdi boshligi
H-22. KattaqO`rgon uyezdi boshligi
H-55. Samarqand ayollar gimnaziyasi
H-17L Jizzax uyezdi mirovoy sud boTimi
H- 153. Samarqand u^^ezdi mirovoy sud bO`limi
H- 170. KattaqO`rgon uyezdi mirovoy sud bO`limi
H- 172. Payshanba uchastka pristavi
H- 299. Dargom uchastka pristavi
H- 310. Samarqand viloyat sud boTimi
H- 320. Dagbit uchastka pristavi
H- 327, Urgut uchastka pristavi
H- 342. Mitan volosti qozilik sudi

m. Manbalar

1. MaTepnajiH*jum* CTaTHCTHKH T>^KecTaHCKoro Kpaa. Bmh IV. - (316., 1876.
2. Ofisop CaMapKaHACKHii o6.TiacTH sa 1890 r. - CaMapKaHfl., 1892.
3. OT^eT no peBioHH TypKecTaHCKoro Kpaa npOHSBefleHHHH no BHCOHaiffleMy noBejieHHK) cenaTpOM rpacboM K. K. najienoM . CejitCKoe ynpaBJieHHe: pyccKoe H TyseMHoe. - Cn6., 1910.

4. riojioiKeHHe 06 ynpaBJieHHe TypKecraHCKHM KpaeM. Cn6., 1886.
5. noji05KeHHe 06 yHpaBjienHe TypKecraHCKoro Kpaa. - T. , 1903.
6. nojioaceHHe 06 ynpaBJieHne TypKecxaHCKoro Kpaa. coc-ji H. *K* A5paM0B. - T., 1916.
7. CxaTHCTHHecKHe CBeaeHna no ropojiOM 11 yesjiaM CaMapKaHACKoii o6jiacTH 3a 1897 r. M. BnpcKOFo. -CaMapKana. Tnn-a K. M. OeojiopoBa. 1899.
8. **CTaTHCTHHecKHH o63op CaMapKaniicKOH** o6jiacTH **3a 1890 F. - CaMapKana,., 1910.**

IV. Maxsus adabiyotlar

1. ASasaK. 3a6oeBaHHe TypKecTana - **Cn6.**, 1902.
2. Abdurahimova N. , Ergashev F. Turkistonda Chor mustamlaka tizimi. -T: Akademiya, 2002.
3. AxMazpKOHOB F. A. POCCHM HMnepiMCH MapKasHii OcneAa. -T., 2003.
4. **BeKCajIBMaH** M. H. P**oCCHIICKHH MOHOnOJIHCTHqeCKHII H HHOCTpaHHblH** Karofra.lib CpeimeH Ashh (KoneH XJX-naHajio XXb) - T; Fan, 1987.
5. **Fanyso H. r. TypKecTan-KOJiOHHH. T., 1926.**
6. Fhpc O. K. Othcthо peBHSHH TypKecTaHCKoro Kpaa. CH6., 1888.
7. ryjiHmaM6apOB C. H. EKOHOMiwecKHH o63op TypKecTancKoro paiioHa. 1. I-III -Acxa6a^i. ,1913.
8. **HcxaKOB O. HaiiHOHajiHaa HOJiHTHKa HapH3Mab TypKecTane (1867-1917). - T:Fan, 1998.**
9. KypaxMeaoB A. 3. XIX acphkkhhhh apMH XX acp 6oiiiJiapHaa CaMapKaHamiHT hktcojihh sa MajiaHHH xaeTn. - T: t&aH, 2009.
10. Murodova Sh XIX asr oxiri XX asr boshlarida Turkiston oTkasidagi ozodlik harakatlari tarixi (Samarqand viloyati misolida). - T. f. n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. - T., 2004.
11. Mycaes H. Y. TypKiicTOHna KamiTajmcTHK HiiiJia6 'tHKapHm MyHoca6aTjiapHHHr naitzio ^yjiimiH. (XIX acp oxnpn XX acp 6offlH) - T. , 1995.
12. MyfflKeTOBH. B. TypKecTan. -CH6., 1886.
13. Oxqer no peBfOHH Tj^KecTaHCKoro Kpaa nponsBejieHffliH no BiicoqaHineMy **HOBejieHHK)** cenaTpoM **rpacjioM** K. K. **HaneHOM. CejibCKoe ynpaBjieHHe:** pyccKoe **H TyseMHoe. -** CH6., 1910.
14. Hajien K. K. OrHer no peBHSHH TypKecTancKoro Kpaa. - T., 1910.
15. QoTdoshev M. Turkiston oTkasi huquqining manbalari. - S., 2005.
16. CanaKyjiOB T. C. CaMapKanzibo BTopoH nojioBHHe XIX Hanajie XX seKOB. C. 1970

17. Samarqand shahrining umumbashariy ma'daniy taraqqiyot tarixida tutgan O`mi. - Samarqand shahrining 2750 yiUigiga bagishlangan xalqaro simpozium materiallari. - T. ,2007.
18. CeMgHOB A, A. O^epK ycrpoHCTea HeHxpajraoro aflMHHHCTpaTHBHoro ynpaBjieHHH ByxapcKoro xaHCTsa no3AHeHmero BpeMCHH. - Bbin. 2. Taim., 1954.
19. Ca^apOB T. H. KojiOHHajibHaa peBOjnoujM onbiT TypKecTana. - M: rocH3jiaT, 1921.
20. TapHX moxHjuiHTH Ba ca5oKJiapH. Mactyji Myx^appnp: JX. A. AjiHMOBa. - T: UlapK, 2001.
21. TepeHTBes M. A. Hcropiia 3a6oeBaHiDi CpeaHeH Ashh. - Cn5., 1906.
22. Tiliaboyev S. B. XIX asr oxiri-XX asr boshlarida Turkiston O`lkasining ma'muriy-hududiy boshqamv tizimi va unda mahalliy aholi vakillarining ishtiroki (Fargona viloyati misolida). T. f. n. ihniy darajasini olish uchun yozilgan diss. T ., 2006.
23. TypKHCTOH MycTaKHJUiHFH Ba 6HpjinrHyH}'HK\'pain caxH^^ajiapimaH. - T: <l>aH, 1996.
24. K)®:aKOB K). J];. HTora ABaOT,aTHceMHjieTHero ynpaBJieHHa Hamero Tj^pKecTaHCKHM KpaeM. -Cn6., 1891.
25. 3HeeB X. TypKHcroHna Pocchh TaMOBysH sa xyKMpoHjiHTHra Kapmn Kypam. -T: lI[apK,1998.
26. y36eKHCTOH TapHXHHHHF JJOJISap^ MyaMMOJiapHra aHTH HHSrHHap. Jl,aBpHH TynjiaM. Ks 2. - T: lUapK, 1999.
27. ysSeKHCTOHHHHT MHTH TapHXH BHpHHHH KHT06. TypKHCTOH lOp POCCMCH MycTaMJiaKaHHjiHTH flaBpwia. - T: lllapK, 2000.
28. FaS(^0p0B lU. C. MycTaMjiaKa aaBpima CaMapKamma 6omKapyB th3hmh Ba caHoaT Hffljia6 HHKapHmHifflr maKjuiaHHmH. - C., 2011.

1–5 об.

ОЦ

Фонд № 32 Оп. № 1 Ед. хр. № 3

Д. Управление Начальника Катта-Кур-

(Временные правила и штаты управления Зерав-

[illegible]

6/III 1868 г.

n

ySl

Tm///a-6/////y'y /V/

•■//^e/ce/c/x^o j}/■

^/

jyl// (/y // g f j/ / / //// - ■& i/j {. D^/^/jj^'/ -

eynY-U/io-' o'yo■Y/M>.x/'/'iD

//////////■////mo //■///-/-y/.^

/^ys-p/-.//■Ya /2yic/-sH/ti&:.-

^/y l/X.e /.,/ cM//l ■

/A////.///^ - ^/y/y^zo/u

c/S(/ e//o/J////.//U ii/y £///-///j/i/.

■//.lijtuyioy/io /y/i/-//./^//'^-/

/>//.//d -4 въ руководство, при

Управленіи внутреннихъ

Вамъ Отдѣленіемъ.

Маіоръ Афр...

...ній Чиновникъ

...ныхъ Порученій Н. Щерба...